

Filistin'in Sosyo-Ekonomik Sıkıntılarının Giderilmesinde Türkiye'nin İmkân ve Sınırları

Helin Sarı Ertem*

Öz

Bu makale, Filistin'in sosyo-ekonomik sıkıntılarının giderilmesinde Türkiye'nin sunduğu imkânları ve karşılaştığı zorlukları tespit etmeyi amaçlayan pratik bir hedefe sahiptir. Bu nedenle Türkiye-Filistin-İsrail ilişkilerinin tarihsel dinamikleri ve dış yardımların arka planındaki farklı motivasyon kaynakları, ileride ele alınmak üzere, çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Makale ilk olarak işgal altındaki Filistin'de günümüzde yaşanmakta olan temel sorunların neler olduğunu ortaya koymakta; sonrasında ise Türkiye'nin bu bölgede gerçekleştirdiği çalışmaları ve sosyo-ekonomik hayata yaptığı katkıları belirlemektedir. Bu amaçla makalede, Türkiye'nin, yeni dış politika aktörleri arasında sayılan Türk Kızılay'ı, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), Yunus Emre Enstitüsü (YEE) ve Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) gibi resmi kurumlar ve İHH İnsani Yardım Vakfı gibi sivil toplum örgütleri aracılığıyla, Filistin'e ne tip somut faydalar getirdiği, yazarın bu çalışma için gerçekleştirdiği yarı yapılandırılmış online mülakatların da yardımıyla, nitel bir analize tabi tutulmaktadır. Elde edilen sonuçlara göre Türkiye, Filistin'e dış yardımlar aracılığıyla önemli katkılar sağlamakla beraber, daha fazlasını yapabileceği yönünde, Müslüman ülkeler arasındaki bölgesel rekabetten de kaynaklanan çeşitli zorluklarla karşı karşıyadır. Bununla birlikte, konuyu iç ve dış siyasi gündemin en üst sıralarında tutabilmek için yoğun bir çaba göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Filistin, Türkiye, Dış Yardım, Sosyo-ekonomik Sorunlar, Bölgesel Rekabet

* Dr. İstanbul Medeniyet Üniversitesi, TR, Uluslararası İlişkiler, orcid.org/0000-0003-0008-9718, helin.sariertem@medeniyet.edu.tr

Turkish Journal of Middle Eastern Studies
ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Vol: 6, No: 1, pp. 133-168
Received: 06.05.2019
Accepted: 30.05.2019
DOI: 10.26513/toed.561068

The Capabilities and Limits of Turkey in The Elimination of Palestine's Socio-Economic Difficulties

Helin Sarı Ertem*

Abstract

This article has a practical aim of determining Turkey's capabilities and limits in the elimination of Palestine's socio-economic difficulties. For that reason, the historical dynamics of the Turkish-Palestinian-Israeli relations and various motivation sources behind foreign aid and assistance are deliberately left out of this study's content to be dwelt upon in further academic studies. The article first reveals what the primary social and economic difficulties are in the occupied Palestine today and then specifies Turkey's contributions to the socio-economic life in this region. With the help of semi-structured online interviews that were made by the author for this study, the article qualitatively analyses the substantial benefits that Turkey provides the occupied Palestine with via official institutions such as Turkish Red Crescent, Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA), Presidency For Turks Abroad and Related Communities (YTB), Yunus Emre Institute (YEE) and Presidency of Religious Affairs (DİB) as well as the NGOs such as the İHH Human Relief Foundation. According to the results achieved, although Turkey makes Palestine significant contributions through foreign aid and assistance, it also faces various challenges some of which arise from Muslim countries' regional rivalry. Nevertheless, it continues to make vigorous efforts to hold the issue at the top of the domestic and foreign political agenda.

Keywords: Palestine, Turkey, Foreign Aid, Socio-economic Problems, Regional Rivalry

* Dr. İstanbul Medeniyet Üniversitesi, TR, Uluslararası İlişkiler, orcid.org/0000-0003-0008-9718, helin.sariertem@medeniyet.edu.tr

1. Giriş

Bu makale, İsrail'in Filistin üzerinde yürütmekte olduğu politikaların, özellikle sosyo-ekonomik alanda ortaya çıkardığı sorunları ve bu sorunların aşılmasında Türkiye'nin imkân ve sınırlarını belirlemeyi hedeflemektedir. Ankara-Tel Aviv ilişkileri, taşıdığı duygusal yüke rağmen, reel politik gerçeklerin ağırlığı altında şekillenmeye devam etse de, Türkiye, Filistin halkının refahı yolunda önemli adımlar atmayı sürdürmektedir. Türkiye bugün, ticaret, eğitim, sağlık gibi önemli konu başlıkları üzerinden Filistin halkının giderek daralan nefes borularını açık tutmaya çalışmakta ve bu amaçla bölgeye önemli katkılar sağlamaktadır.

Filistin bugün, Gazze (Gazze Şeridi) ve Batı Şeria olmak üzere fiilen ikiye bölünmüş; devlet olarak tanınmayan, yüksek orandaki genç nüfusa rağmen işsizlik ve yoksulluğun en üst düzeylerde seyrettiği; bütünüyle dış yardımlara muhtaç bir ülkedir. Filistin genelinde yoksulluk %29 civarındadır ve bu konuda en büyük sıkıntıyı Batı Şeria'dan ziyade, İsrail ablukası altındaki Gazze çekmektedir.¹ Ülkenin %30'unu oluşturan 15-29 yaş arası genç nüfus içinde her 100 kişiden 40'ı işsizdir ve Filistin ekonomisine hayat verecek uluslararası yatırımlar yok denecek kadar azdır.² Bu nedenle Türkiye'den giden aynı ve nakdi yardımlar ile kalkınma, eğitim ve sağlık projeleri Filistinlilerin beka mücadelesinde vazgeçilemez bir öneme sahiptir. Tel Aviv'in güvenlik doktrininin temelini oluşturan 'çitleme politikası' (fencing policy) ile dış dünyadan büyük oranda izole edilmiş ve İsrail'e bağımlı hale getirilmiş olan Filistin halkı için Türkiye'nin sunduğu katkı hayati önemdedir. Ancak, ironik de olsa bunun için, İsrail ile diyalog kanallarının açık tutulması gerekmektedir.

¹ 1967 yılında İsrail'in işgal ettiği Gazze (Gazze Şeridi), 2006 yılında yapılan seçimlerin ardından İslami Direniş Hareketi, Hamas'ın kontrolüne geçerken, Batı Şeria, uluslararası toplumun tanıdığı El Fetih yönetiminde kaldı. Hamas yönetimini protesto etmek isteyen Batı dünyası, İsrail ve El Fetih, Gazze üzerindeki baskısını artırdı. O tarihten bu yana çeşitli ambargolara maruz kalan, yardımları kesilen, defalarca İsrail bombardımanlarına hedef olan Gazze'de, ekonomik ve sosyal yaşam koşulları Batı Şeria'dan çok daha gerilerde kaldı. Bölge bu nedenle 'dünyanın en büyük açık hava hapisanesi' olarak anılıyor. Bkz. "Gazze Şeridi'nde Yaşam", *BBC Türkçe*, 15 Temmuz 2014, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/07/140715_vj_gazze_yasam (Son Erişim Tarihi: 30 Mart 2018).

² "Youth, Peace and Security", *Palestinian Central Bureau of Statistics (PCBS) Press Release*, http://www.pcbs.gov.ps/portals/_pcbs/Press_Release/Press_En_10-8-2017-youth-en.pdf (Son Erişim Tarihi: 28 Mart 2018).

Bununla beraber Filistin'e ulaşacak dış yardımların önündeki en büyük engel yine İsrail'in sürdürdüğü işgal politikası ve abluka çabasıdır. Filistin üzerindeki denetimini kaybetmek istemeyen İsrail, tüm dış yardımları kontrolü altında tutmak için ciddi bir uğraş vermekte ve bu durum doğal olarak Türkiye'nin yapabileceklerini kısıtlamaktadır. Bununla birlikte iç ve dış konjonktürün etkisiyle kendi içinde yaşadığı siyasi ve ekonomik iniş çıkışlar da Türkiye'nin ekonomik kapasitesini değiştirebilmekte ve Filistin başta olmak üzere ihtiyaç sahibi ülkelere yapacağı dış yardımları olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Ayrıca Türkiye, bölgede ve Filistin sorununda söz sahibi olmaya çalışan Mısır ve Suudi Arabistan gibi bazı Müslüman devletlerin engelleme veya yavaşlatma çabalarıyla da karşı karşıya kalabilmektedir.

Bu bilgiler ışığında, makalenin ilk bölümü, eğitim, sağlık ve işsizlik ile ilgili güncel verilerden yola çıkarak Filistin'de, günümüzde yaşanmakta olan başlıca sosyal ve ekonomik sıkıntıları ortaya koymaktadır. Burada yapılan tespitler, Filistinlilerin temel ihtiyaçlarının ve uluslararası yardımların Filistin için anlamının daha iyi kavranmasını sağlayacaktır. Alanda 'Filistin Sorunu'nu anlatan çok sayıda akademik çalışma olsa da 'Filistinlinin Sorunlarını' anlatan eser sayısı oldukça azdır.³ Söz konusu boşluğu bir nebze de olsa doldurma hedefiyle, nitel analitik yöntemle yazılan bu makale, bugünkü Filistin'i ve Filistinlileri güncel sosyo-ekonomik koşullar bağlamında anlatabilme çabasıdadır. Armaoğlu'ndan alıntıyla, "Filistin meselesi, son derece hassas, duygusal bir konudur... Maalesef, Filistin meselesinde söylenen ve yazılan her şey, mantıktan önce hisleri harekete geçirmektedir".⁴ Bu çalışmayla amaçlanansa meselenin sadece 'duygusal' boyutlarına odaklanmak yerine, Filistinlilerin şu an içinde buldukları duruma dair 'gerçekçi' tespitler yapabilmektir. Makalenin ikinci bölümü ise Türkiye'nin, bölgede hangi çalışmaları gerçekleştirdiğini; sosyo-ekonomik hayata ne tür artılar kattığını tespit etmektedir. Bu amaçla Türkiye'nin, yeni dış politika aktörleri arasında sayılan Türk Kızılayı, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), Yunus Emre Enstitüsü (YEE) ve Diyanet İşleri

³ M. Lütfullah Karaman, *Uluslararası İlişkiler Çıkmazında Filistin Sorunu*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1991), vii-viii.

⁴ Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994), v1.

Başkanlığı (DİB) gibi resmi kurumlar ve İHH İnsani Yardım Vakfı gibi STK'lar aracılığıyla, İsrail işgali altındaki Filistinlilere hangi somut faydalar sağladığı, yazarın bu makale için gerçekleştirdiği yarı yapılandırılmış online mülakatlardan elde edilen veriler eşliğinde, ortaya koyulmaktadır. Makalenin son bölümü ise, Türkiye'nin Filistin'e dış yardımlarını ulaştırma ve bölgede etkin hareket edebilme konusunda yaşadığı zorluk ve kısıtlamalara sahadan gelen bilgiler vasıtasıyla ışık tutmayı amaçlamaktadır.

2. Filistin'de Sosyo-Ekonomik Hayat

“Kutsal Topraklar”ın önemli bir parçası sayılan Filistin, uzun yıllardır Arap ve Yahudi halkları arasında husumet kaynağıdır. Bu çözümsüzlük hali içinde, bir yanda İsrail, devlet olarak hissettiği ‘ontolojik anlamda güvende olmama halini’⁵ sert askeri yöntemlerle aşabileceğini düşünürken, diğer yanda Filistinliler ağır yaşam koşulları içerisinde ulus olarak var olabilmeye mücadelesi vermektedir.⁶ İsrail’in kurucusu ve ilk başbakanı David Ben Gurion, 14 Mayıs 1948’de İsrail devletini ilan ederken, ‘barış, özgürlük ve adalet’ sözü vermiş olsa da⁷, İsrail’in siyasal ve ekonomik şiddeti altında ezilen Filistinli Araplar bu vaatlerden çok uzak bir yaşam sürmektedir.

Filistinlilerin mevcut sosyo-ekonomik sıkıntılarının önemli bir nedeni de, İsrail’in, 2002 yılından itibaren güvenlik gerekçesiyle Filistinlileri çevreleyen ve belirli alanlarda adeta hapsolmalarına sebep olan çitleme (fencing) politikasını yürürlüğe sokmasıdır.⁸ ‘Terörü önleme çiti’ ya da ‘güvenlik

⁵ Ontolojik güvenlik kavramı üzerine detaylı bir çalışma için bkz. Jennifer Mitzen, “Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma,” *European Journal of International Relations* Vol. 12, no.3: 341-370.

⁶ Efeğil’in de belirttiği gibi, İsrail’in dış politikası büyük oranda ulusal güvenlik kaygıları ve tehdit algıları tarafından belirlenmektedir çünkü İsrail’in “saldırgan Arap dünyasında tek başına yaşamak zorunda olduğuna” dair bir algısı vardır. Bkz. Ertan Efeğil, “İsrail’in Dış Politikasının Belirleyicileri”, *Ortadoğu Analiz*, Ocak 2013, Cilt: 5, Sayı: 49, 53-61.

⁷ Dominique Lapierre ve Larry Collins, *Kudüs... Ey Kudüs*, (İstanbul: E Yayınları, 2002, 2. Baskı), 432.

⁸ İsrail’in güvenlik kaygıları ile Filistinlilere ve etrafını saran Arap devletlerine karşı uyguladığı çitleme politikasına dair detaylar için bkz. Said Saddiki, “Israel and the Fencing Policy: A Barrier on Every Seam Line”, *Research Paper for Arab Centre for Research & Policy Studies*, June 2015, https://www.researchgate.net/publication/279297638_Israel_and_the_Fencing_Policy_A_Barrier_on_Every_Seam_Line Son Erişim Tarihi: 28 Mart 2018.

çiti' olarak adlandırılan gayri-insani bir bariyer sistemi ile Filistinlileri abluka altında tutan bu 'ayrılık duvarı', ülkedeki tüm sosyo-ekonomik hayatı derinden etkilemekte; Filistinlilerin arazi kayıplarını daha da arttırmaktadır.⁹ Bu duvar, Cleveland'ın da sözünü ettiği, "devlet olma serüvenine bir kuşatma zihniyetiyle başlayan ve savunma ile güvenlik konularına öncelik veren İsrail" düşüncesi ile uyum içindedir.¹⁰ Duvar nedeniyle Filistinlilerin bir kısmı ya yaşadıkları topraklardan göç etmekte, ya da kendi arazilerine kimlikle girmek zorunda kalmaktadır. Duvar, düzensiz açılan geçiş kapıları nedeniyle, Batı Şeria'da önemli bir geçim kaynağı olan tarımı da zorlaştırmaktadır.

Uluslararası Hukuk'a göre bu duvar; Filistinlileri topluca cezalandırma anlamına gelmekte, aynı zamanda da savaş ve çatışma koşullarını düzenleyen 4. Cenevre Konvansiyonu'nun 33. maddesini ve diğer bazı maddelerini ihlal etmektedir.¹¹ Tüm bunlara rağmen, ABD'nin daimi üye olarak elinde bulundurduğu veto yetkisi nedeniyle, BM Güvenlik Konseyi (BMGK), soruna ilişkin herhangi bir yaptırım kararı dahi almamakta; Gazze'ye gerçekleştirilen acımasız saldırılara karşı kayıtsız tutumuyla defalarca ortaya koyduğu üzere, İsrail'in 'koşulsuz hamisi' olmaya devam etmektedir.¹²

Batı Şeria'nın çevresine örülen duvar nedeniyle burada yaşayan Filistin-

⁹ İsrail'in duvar (bariyer) inşası Yeşil Hatta göre değil, Batı Şeria'daki Filistinlilerin topraklarına girilerek yapılmaktadır. Bu da İsrail'in güvenliği gerekçe göstererek daha fazla yayılma politikalarının yeni bir örneği olarak görülmektedir. Detaylar için bkz. Yavuz Cankara ve Pınar Özden Cankara, "Batı Şeria Duvar İnşasının Filistin Halkına Ekonomik, Siyasal ve Kültürel Etkileri", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2012, 1239-1250.

¹⁰ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi* (Çev. Mehmet Harmancı), (İstanbul: Agora, 2008), 391.

¹¹ Uluslararası İnsani Hukuk'un parçası olan ve savaş esnasında insan haklarını korumak amacıyla hazırlanan 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri'nden 4.'sü savaş sırasında sivillerin zarar görmesini önlemek için yapılmıştır. 4. sözleşmenin yukarıda bahsi geçen 33. maddesine göre himaye gören hiçbir şahıs, bizzat işlemediği bir suçtan dolayı cezalandırılmaz ve kolektif cezalara, topluca tehdit ve korkutmaya maruz bırakılmaz. Bkz. "12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri", (Yayına Hazırlayanlar) Melike Batur Yamaner, A. Emre Öktem, Bleda Kurtdarcan ve Mehmet C. Uzun, (İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları), 42, 132.

¹² Bkz. Berdal Aral, *Küresel Güvenlikten Küresel Tahakküme: BM Güvenlik Sistemi ve İslam Dünyası*, (İstanbul: Küre Yayınları, 2017), 191-196. ABD, bugüne kadar, BMGK'de İsrail'e karşı alınacak yaptırım karar tasarılarını tam 44 kez veto ederek engellemiştir.

liler, Kudüs dâhil diğer bölgelere serbestçe geçememektedir. Bu politika-sıyla İsrail, aslında Batı Şeria'yı da, 'dünyanın en büyük açık hava ha-pishanesi' olarak adlandırılan ve uzun bir süredir abluka altında tutulan Gazze'ye benzetmeye çalışmakta; eğitim, sağlık, ticaret gibi pek çok alanı etkileyen serbest dolaşım hakkını ihlal etmektedir. Bölge halkı Gazze'de, abluka nedeniyle yalnızca Batı Şeria'dan değil, dünyanın geri kalanından da tamamen kopuk bir yaşam sürmekte; yine bu duvar aracılığıyla Doğu Kudüs ise Filistinlilerin büyük kısmından izole bir hale getirilmektedir. İsrail'in en büyük inşaat projesi olarak adlandırılan ve her bir kilometresi 2 milyon dolara mal olan bu duvar, fikir öncüsü olan Arnon Soffer'in belirttiği gibi aslında güvenlikten ziyade "demografik olarak katışıksız bir Yahudi devleti elde edebilmek için uygulamaya koyulmuştur".¹³ BM, AB, Dünya Bankası ve Uluslararası Adalet Divanı gibi çok sayıda örgüt ve ku-ruluşun karşı çıktığı bu duvar/çit/bariyer politikası, Filistinliler üzerindeki fiili baskıyı daha da arttırmakta ve onları adeta 21. yüzyıl gettoları içine hapsetmektedir. Sonuçta ortaya sosyo-ekonomik anlamda büyük sıkıntılar çeken, kendi toprakları içinde birbirinden kopuk parçalara ayrılmış, yük-sek işsizlik oranları ile geleceğe dair umutlarını korumakta zorlanan, dış yardımlara muhtaç ve İsrail'e bağımlı bir Filistin ortaya çıkmıştır.

2.1. Filistin'de Ekonomi ve Ticaret

Filistin bugün fiilen ikiye bölünmüş durumdadır. Batı Şeria'da 3 milyon, Gazze'de 2 milyon civarında olmak üzere, toplam sayıları 5 milyona yak-laşan Filistinliler, ortak sorunlara sahip olmakla birlikte, İsrail'in sıkı dene-timi altında, birbirlerinden kopuk bir yaşam sürmektedir. Gazze, 2007'den bu yana, de facto Hamas kontrolü altındadır ve bu nedenle de İsrail'in ve Batı dünyasının yoğun baskılarına maruz kalmaktadır. Batı Şeria ise El Fe-tih ağırlıklı Filistin yönetiminin merkezi durumundadır ve görece ulusla-rarası tanınırlığa sahiptir. 2017'de Hamas'ın Gazze'de paralel bakanlıklar kurma kararından sonra bölünme daha da keskin bir hal almıştır. Filistin'in ekonomik ve ticari hayatı da bahsi geçen bölünmüşlükten yoğun bir şekil-de etkilenmektedir. Gazze ve Batı Şeria arasındaki insan ve mal dolaşımı,

¹³ "Walls of Shame: West Bank Separation Wall," *Al Jazeera*, 26 Temmuz 2016, <https://www.aljazeera.com/programmes/general/2007/11/200852518465249175.html> Son Erişim tarihi 24 Nisan 2018.

güvenlik gerekçesiyle İsrail'in sıkı kontrolü altındadır ve bu iki bölge arasında ekonomik bir entegrasyon söz konusu değildir. Bu da tek bir Filistin ekonomisinden bahsetmeyi oldukça zorlaştırmaktadır. Ülkenin ulusal para biriminin olmaması da bunun net bir göstergesidir.

Zayıf koşullara sahip Filistin ekonomisinde büyüme oranları son yıllarda gerileme içindedir. Bunun temel sebepleri arasında, İsrail ile Filistin arasında yaşanan siyasi belirsizlik, Batı Şeria ve Gazze arasındaki bölünmüşlük, İsrail'in uyguladığı baskı ve kısıtlamalar ile kamu ve özel sektörün güçsüzlüğü sayılabilir.¹⁴ 2017 rakamlarına göre, Filistin'de gayrisafi yurtiçi hasılanın 14.2 milyar dolar; büyüme oranının ise %3.4 civarında olduğu görülmektedir.¹⁵ Yine 2017 rakamlarına göre ithalat 5.853 milyon dolarken, ihracat 1.064 milyon dolarda kalmış; dolayısıyla önemli bir dış ticaret açığı gerçekleşmiştir.¹⁶ Buna rağmen, Filistin ekonomisi zor da olsa dış dünya ile ekonomik bağlarını korumaya çalışmaktadır.

Gazze ve Batı Şeria, sahip oldukları siyasi ayrışmanın da etkisiyle, farklı ekonomik gelişmişlik düzeylerine sahiptir. 2017'nin 2. çeyreğinde Filistin genelinde işsizlik oranı %29 seviyesine çıkmış; bu oran 11 yıldır İsrail ablukası altında bulunan Gazze Şeridi'nde %44 iken, Batı Şeria'da %20,5 olmuştur.¹⁷ Yüksek işsizlik yoksulluğu da tetiklemektedir. Filistin Merkez İstatistik Bürosu'nun yayınladığı rakamlara göre, 2017'de Filistinlilerin %29,2'si yoksulluk sınırının altında yaşamış; ayrıca Gazze'deki yoksulluk (%53.0), Batı Şeria'daki yoksulluk oranının (yaklaşık %14) dört kat fazlasına ulaşmıştır.¹⁸ Aslında bir geri kalmışlık sorunu olarak ele alınması gereken yoksulluğun ülke genelinde ama özellikle de Gazze'de bu denli yoğun

¹⁴ "Palestine Economy Slowed in 2017 to Three Percent," *Financial Tribune*, 1 Ocak 2018, <https://financialtribune.com/articles/world-economy/79030/palestine-economy-slowed-in-2017-to-three-percent> Son Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2018.

¹⁵ DEİK Filistin Ülke Bülteni, Ekim 2017, <https://www.deik.org.tr/uploads/filistin-ulke-bulteni-ekim-2017.pdf> Son Erişim Tarihi: 16 Mayıs 2018.

¹⁶ "Total Value of Registered Palestinian Imports, Exports in Goods and Services, Net Balance and Trade Transaction", http://www.pcbs.gov.ps/Portals/_Rainbow/Documents/Annual%20Statistics%20Goods_E%202017.html Son Erişim Tarihi: 7 Aralık 2018.

¹⁷ T.C. Ekonomi Bakanlığı, "Filistin'de 2017 Yılı Yaşam Düzeyleri Verileri," <https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/blog/news...> Son Erişim Tarihi: 30 Nisan 2018.

¹⁸ PCBS (Filistin Merkezi İstatistik Bürosu), "Household Expenditure and Consumption Survey", <http://www.pcbs.gov.ps/Downloads/book2368.pdf> Son Erişim Tarihi: 7 Aralık 2018.

yaşanması, Filistinlilerin geleceği açısından en çok üzerinde durulması gereken konuların başında gelmektedir. Karabulut'a göre, Filistin'de yaşanan yoksulluğun temel nedenleri İsrail işgali ve sürekli çatışma hali; istikrarsız işgücü piyasası ve işsizlik; su kaynağı ve altyapı yetersizlikleri; düşük verimlilikteki üretim ve yetersiz sağlık koşulları olarak özetlenebilir.¹⁹

BM İnsani İşler Koordinasyon Ofisi'ne (OCHA) göre, Gazze Şeridi'nden 1.6 milyon ve Batı Şeria'dan 900 bin olmak üzere yaklaşık 2.5 milyon kişi, diğer bir deyişle Filistin nüfusunun yarısı, insani yardımlara muhtaçtır ve yine nüfusun %40'ı temel gıda malzemelerine ulaşmakta zorluk çekmektedir.²⁰ Her dört kişiden birinin işsiz olması çalışan nüfusa bağımlı olarak yaşayan çok sayıda insan olduğunu göstermektedir. Bağımlılık oranının yüksekliği ve düşük gelir nedeniyle tasarruf oranları en alt seviyelerdedir. Az tasarruf ve yüksek kamu açığı ile oluşan cari açıkları kapatmanın tek yolu ise dış yardımlardır. Bu yardımlarda yaşanan herhangi bir kesinti hükümetin işleyişini ve dolayısıyla da günlük hayatın akışını olumsuz yönde etkilemektedir.²¹

Bu şartlar altında Filistinlilerin dış yardımlar olmaksızın ayakta kalabilmeleri ve devleti yönetebilmeleri mümkün değildir. OECD rakamlarına göre Filistin, hâlihazırda en çok kalkınma yardımı alan ülkeler arasındadır. 1993-2016 yılları arasında Filistin'in aldığı dış yardım miktarı 35 milyar doların üzerindedir. Bu yardımların en büyük 6 tedarikçisi, ABD, AB, Birleşmiş Milletler Filistinli Mültecilere Yardım Kuruluşu (UNRWA), Norveç, Almanya ve İngiltere'dir ki bu merkezlerden gelen yardımlar Filistin'in toplam dış yardımlarının %70'ini oluşturmaktadır. Ancak burada başka bir sorun öne çıkmaktadır. O da Filistin'e gelen dış yardımların özellikle ABD ve bazı Avrupa ülkeleri tarafından bir siyasi baskı aracına dönüştürülmesidir. Bunun son örneği, Trump yönetiminin Ocak 2018'de, Filistinlilerin İsrail ile barış çabalarını reddettiği iddiasıyla BM Filistinli Mültecilere Yardım ve Çalışma Kuruluşu'na vereceği 125 milyon dolarlık

¹⁹ Detaylar için bkz. Tahsin Karabulut, "Filistin'de Yoksulluğun Boyutları ve Yoksullukla Mücadele", *Filistin Ekonomisi*, (der.) Ceyhan Özcan, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2015), 57-70.

²⁰ BM İnsani İşler Koordinasyon Ofisi'nin (OCHA) Filistin için yayınladığı 2018 İnsani İhtiyaçlar Raporu, 3-4, https://www.ochaopt.org/sites/default/files/hno_20_12_2017_final.pdf Son Erişim Tarihi 26 Nisan 2018.

²¹ Harun Öztürkler, "Filistin Ekonomisinin Genel Özellikleri", *Ortadoğu Analiz*, Ocak 2013, Cilt 5, Sayı 49, 67-68.

desteğin yarısından fazlasını vermekten vazgeçmesidir.²² Bu tür örnekler İsrail'in işgalci politikalarını sürdürmesine dolaylı yoldan zemin hazırlamaktadır. Dış yardımlarla ilgili bir başka iddia da, Filistin'e yapılan yardımların en az %72'sinin bir şekilde İsrail ekonomisine döndüğü ve bunun da dolaylı yoldan işgal politikalarına destek sağladığı yönündedir.²³

1.2. Filistin'de Eğitim ve Sağlık

Filistin genelinde 15 yaş ve üzeri nüfusta okuryazarlık, 2016 yılı itibariyle, yaklaşık %97 ile yüksek bir seyir izlemektedir. Genç nüfusuyla öne çıkan ve yüksek okuryazarlık oranıyla Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinin en eğitilmiş ulusu olarak tanınan Filistin nüfusunun yaklaşık üçte biri, çeşitli seviyelerde eğitim gören öğrencilerden oluşmaktadır. Devam eden çözümsüzlük hali, Gazze ile Batı Şeria arasındaki ayrılık ve İsrail ile kötüleşen ilişkiler sağlık ve eğitim alanında 1994-Oslo Barış Süreci'nin ardından elde edilen hızlı iyileşmeyi durdurmuştur. Bugün gelinen noktada özellikle genç nüfus, kazanımlarının önemli bir kısmını kaybetmiş, yeni mezunlar arasındaki işsizlik oranı en çok kadınları etkileyerek, ortalamada %53'e kadar çıkmıştır (erkekler için %36 – kadınlar için %69).²⁴ İsrail'in yukarıda bahsi geçen 'güvenlik' politikası kapsamında Filistin'i çevreleyen duvar ve çit inşası nedeniyle, Filistinli öğrenciler okullarına gitmekte sıkıntı yaşamakta; bu nedenle eğitimde aksaklıklar ortaya çıkmaktadır. OCHA raporuna göre, işgal altındaki Filistin topraklarında yaklaşık 1 milyon çocuğun eğitimi risk altındadır.²⁵ Filistinli çocuklar okul yolunda ve okulda temel

²² “ABD, Filistinlilere verdiği 65 milyon dolarlık yardımı geri çekiyor,” *BBC Türkçe*, 17 Ocak 2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42714087> Son Erişim Tarihi: 4 Mayıs 2018. Ayrıca bkz. Alaa Tartir, “International Aid to Palestine: Time to Change Course”, *Middle East Eye*, 29 Aralık 2017, <http://www.middleeasteye.net/columns/international-aid-palestine-time-change-course-1205482743> Son Erişim tarihi: 3 Mayıs 2018.

²³ Detaylar için bkz. Shir Hever, “How Much International Aid to Palestinians Ends Up in the Israeli Economy?,” *Aid Watch*, Eylül 2015, <https://www.mintpressnews.com/wp-content/uploads/2016/03/InternationalAidToPalestiniansFeedsTheIsraeliEconomy.pdf> Son Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2018.

²⁴ BM İnsani İşler Koordinasyon Ofisi'nin (OCHA) Filistin için yayınladığı 2018 İnsani İhtiyaçlar Raporu, 15.

²⁵ “Right of Education for 1 Million Palestinian Children at Risk”, 11 Eylül 2017, <https://www.ochaopt.org/content/right-education-1-million-palestinian-children-risk> Son Erişim Tarihi: 22 Nisan 2018.

güvenlikten yoksundur ve eğitimlerine eksik sınıf ve öğretmenle devam etmeye çalışmaktadır. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar nedeniyle Filistin Eğitim Bakanlığı her ay ortalama 300 bin dolar açık vermektedir ve devlet okullarının iyileştirilmesi için yaklaşık 20 milyon dolarlık bir kaynak gerekmektedir (Gazze için 14, Batı Şeria için 6 milyon dolar).²⁶

İşgal altındaki Filistin'de yaşayan halkın sağlık koşullarına bakıldığında da durum iç açıcı değildir. Gazze ve Batı Şeria'nın birbirinden izole edilmiş ve tamamen İsrail kontrolüne bırakılmış hali, bu bölgelerde yaşayan halkın temel sağlık hizmetlerine ulaşımını oldukça kısıtlamakta; devam eden işgal ve saldırılar özellikle çocuk, genç ve yaşlıların hayata tutunma şanslarını, hem fiziksel hem de psikolojik olarak, azaltmaktadır. İşgaller sonrasında, Filistin'in İsrail dışında bir ülke ile tek sınırı Gazze ve Mısır arasındaki Refah sınır kapısıdır. Bu kapı ise yılın sadece bazı günlerinde özel izinlerle açılabilen ve bu bölgeden sınırlı sayıda hastanın giriş çıkışına izin verilmektedir. Refah sınır kapısı, 2015 yılında 24 gün, 2016'da 38 gün, 2017'de ise sadece 21 gün açık tutulmuştur.²⁷ Ayrıca Ekim 2017 rakamlarına göre İsrail, abluka altındaki Gazze'den tedavi amacıyla dışarıya çıkmak isteyenlerin başvurularının %45'ini reddetmiştir.²⁸ Duvarlar, çitler ve bariyerlerle çevrili Batı Şerialılar ise evlerinden çıktıktan sonra, çok sayıda kontrol noktasından geçmek zorunda kaldıkları için hastanelere zamanında ulaşma ve tedavi olmada ciddi sorunlar yaşamaktadır. Sık sık yaşanan elektrik kesintileri hastanelerdeki ameliyat imkânlarını kısıtlarken, ilaç tedarikinde de sorun yaşanmaktadır.

Yaygın işsizlik, özellikle kadınların aile reisliği görevini üstlendiği durumlarda yetersiz beslenme sorunlarına neden olmaktadır. Mülteci kamplarının da etkisiyle, nüfus yoğunluğu oldukça yüksek olan ve kötü kentleşen Gazze bölgesinde bebek ölüm oranları yüksektir. Filistin genelinde canlı doğan her 1000 bebekten 25'i bir yaşına gelmeden hayatını kaybetmektedir (bu

²⁶ "Right of Education for 1 Million Palestinian Children at Risk," 11 Eylül 2017.

²⁷ WHO, Monthly Report – Health Access for Referral Patients from the Gaza Strip December 2017, 2, http://www.emro.who.int/images/stories/palestine/documents/WHO_monthly_Gaza_access_report_Dec_2017-final.pdf Son Erişim Tarihi 6 May 2018.

²⁸ BM İnsani İşler Koordinasyon Ofisi'nin (OCHA) Filistin için yayınladığı 2018 İnsani İhtiyaçlar Raporu, 7.

oran Gazze için 31, Batı Şeria içinse 21'dir).²⁹ Filistinli çocuklar yeterli beslenme imkânlarından da yoksundur ve çocukların neredeyse yarısı düzenli olarak kırmızı ya da beyaz ete ulaşmakta sıkıntı çekmektedir. İnsanca bir yaşam için en önemli ihtiyaçlardan biri de temiz su kaynaklarıdır ancak Filistin halkının yaklaşık %70'i sağlıklı su kaynaklarından yoksundur.³⁰ Yukarıda değinilen tüm sosyo-ekonomik koşullar Filistin halkının dramını ve bu bölgeye yapılacak dış yardımların ne denli gerekli olduğunu gözler önüne sermektedir. İsrail ile iniş çıkışlı ilişkisine rağmen, Filistin'e yapılan dış yardımların önemli bir kaynağı da Türkiye'dir.

3. Türkiye'nin Artan Dış Yardımları ve Filistin'e Katkıları

Türkiye, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2002 yılında iktidara gelişiyle birlikte daha aktif bir dış politika iddiasıyla yola çıkmış; bunu yaparken de özellikle Ortadoğu bölgesine ayrı bir önem atfetmiştir. Söz konusu politika ışığında güneyindeki ve doğusundaki coğrafya ile temasını arttıran Türkiye için, taşıdığı dini, tarihi ve siyasi anlam sebebiyle genelde Filistin'in, özelde ise Kudüs'ün ayrı bir yeri olmuştur. Türkiye'nin Filistin meselesine olan ilgisinin temel sebepleri arasında İslam dininin Kudüs'e atfettiği önem kadar, Filistin'in Osmanlı İmparatorluğu'nun bu bölgede sürdürdüğü 400 yıllık egemenliğinin bir mirası sayılması ve ayrıca Akdeniz'e yakınlığı nedeniyle jeopolitik bir öneme sahip oluşu da vardır.

Türkiye, tüm bu nedenlerden dolayı uzun yıllardır Filistinlilere yakın bir tutum izlemiş olmakla birlikte, sorunun savaş değil barış yoluyla çözülmesi için çaba gösteren taraflardan biridir. Ancak özellikle 2004 yılından itibaren artan İsrail saldırıları, Türkiye'de siyaset yapımcıların da Tel Aviv yönetimine karşı giderek sert bir söyleme kaymasına neden olmuştur. Ankara'nın Filistin sorununa yüksek perdeden sahip çıkması ise Ortadoğu'daki halklar nezdinde ve İslam dünyasında 'bölgesel liderlik' arayışının bir parçası olarak algılanmıştır. Bununla birlikte, Türkiye'nin ortaya koyduğu Filistin politikası, uluslararası konjonktürden ve Ankara'nın dönemsel olarak değişiklik gösterebilen 'güvenlik algısından' bağımsız düşün-

²⁹ "The State of Palestine: Children; Early Years," UNICEF, <https://www.unicef.org/oPt/children.html> Son Erişim Tarihi: 22 Nisan 2018.

³⁰ Karabulut, "Filistin'de Yoksulluğun Boyutları ve Yoksullukla Mücadele," 65.

lemez.³¹ Mevcut güç dengelerini göz önüne almayı gerektiren bu durum, İsrail ile kurulan ilişkilerin seyrini yakından etkilemektedir.

2012 yılından bu yana BM tarafından 'üye olmayan gözlemci devlet' olarak kabul edilen Filistin, bugün uluslararası toplumun tanıdığı, bağımsız bir devlet olma mücadelesini sürdürmekte ve bu konuda Türkiye'den tam destek almaktadır. Ankara'daki yönetici elit, uzun süredir, liberal uluslararası bir bakış açısı ile büyük güçlerin etkisi altındaki mevcut dünya düzenini, küresel adalet anlayışını ve BM gibi uluslararası kurumları eleştirmekte; bu eleştiri yapılarak de sıklıkla Filistinlilerin yaşadığı trajediye atıfta bulunmaktadır. Filistinlileri mazlum halklar arasında en üst sıralara koyan ve uluslararası arenada onların sesi olma iddiasını sürdüren Ankara, El Fetih ile olduğu kadar Hamas ile de iyi ilişkiler kurmaya çalışmakta; 2017 Şubat'ında Hamas'ın Gazze sorumlusu olarak seçilen Yahya Sinvar yönetime geldikten sonra da Gazze'deki koşulların iyileştirilmesi yönündeki çabalarını devam ettirmektedir. Bununla beraber, Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri, Davos ve Mavi Marmara krizleri sonrasında tarihin en kötü seviyelerine düşmüş olsa da, Arap Ayaklanmaları ve Suriye iç savaşı ile hızla değişmekte olan uluslararası konjonktür ve artan 'güvenlik tehditleri', Ankara'nın İsrail ile gerginliğini azaltarak, Filistin konusuna olan ilgisini daha yumuşak bir zeminde sürdürmesini zorunlu kılmıştır.

Türkiye, Filistinlilere yardım kanalını açık tutmak ve elbette bölgesel ve küresel güç dengelerini gözetmek için, sıklıkla eleştirdiği İsrail ile diyalog zeminini kaybetmemesi gerektiğinin bilincindedir. Nihayetinde orta ölçekli bölgesel bir güç olan Türkiye'nin de yapabilecekleri ve yapamayacakları vardır. Uluslararası güç dengeleri ve askeri teçhizat bağlamında ABD'ye (ve bu ülkedeki güçlü Yahudi lobisinden dolayı İsrail'e) ihtiyacı devam eden Türkiye'nin mevcut koşullarda yapabileceği en isabetli eylem, yumuşak güç unsurlarını olabildiğince etkili bir şekilde kullanmak ve Filistinlilerin hayatta kalma mücadelelerine bu yolla destek olmaktır.

Bölgesel ve küresel ölçekte aktif bir aktör olarak ön plana çıkmaya çalışan Türkiye, ihtiyaç sahibi ülkelere ilk kez 1980'li yıllarda yapmaya başladığı ve bir dış politika aracı olarak da gördüğü kalkınma ve insan odaklı dış yardımlarını özellikle son yıllarda hızla arttırmaktadır. Türkiye'nin

³¹ Erkan Ertosun, *Filistin Politikamız: Camp David'den Mavi Marmara'ya*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2013), 311.

yıllık resmi kalkınma yardımları 10 yılda yaklaşık 10 misli bir artış göstermiştir. Resmi kalkınma yardımları 2006 yılında 714 milyon dolarken, 2016 yılında 6 milyar 488 milyon dolara yükselmiştir. 2017 yılı itibariyle bu rakam, diğer resmi yardımlar, STK'lar ve özel sektörün de katkısı ile 8.12 milyar dolarlık kısmı kamu kurum ve kuruluşlarına ait olmak üzere, toplamda 9 milyar 327 milyon dolara ulaşmıştır.³² Türkiye bu rakamlarla dünya 'kalkınma yardımları' sıralamasında 6. en büyük donör ülke konumuna yükselmiştir. 2017 itibariyle Türkiye, en fazla insani yardım yapan ülkeler sıralamasında da, 7.28 milyar dolar ile 1. sıradadır.³³ Türkiye, tüm bu yardımların amacını, "daha iyi bir gelecek için yoksulluğun giderilmesi ve sürdürülebilir kalkınma hedefini taşıyan küresel çabalara katkı" olarak özetlemektedir.³⁴ Bu amaç çerçevesinde, Türkiye uluslararası kuruluşlarla işbirliğini arttırmakta; başta BM ihtisas kuruluşları ve fonları olmak üzere BM Kalkınma Programı (UNDP), BM Sınai Kalkınma Örgütü (UNIDO), BM Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) gibi çok taraflı kuruluşlara gönüllü katkı sağlamaktadır. Türkiye, ihtiyaç sahibi ülkelere daha çok sosyal ve ekonomik altyapıyı geliştirmek üzere destek vermektedir. Bu anlamda talep odaklı çalışmakta ve en az gelişmişler başta olmak üzere alıcı ülkelerin çağrısına cevap vererek, temel insani ihtiyaçları kapsayan eğitim, sağlık, su ve sanitasyon gibi altyapı projelerine öncelik vermektedir.

Türkiye'nin dış yardımlar bağlamında yükselen grafiğinin omurgasını ise yakın dönemde Türk dış politikasının yeni aktörleri olarak tanımlanabilecek³⁵, her biri birer yumuşak güç aracı olan Türk Kızılayı, TİKA, YTB, YEE

³² "Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2017," *TİKA*, 11, <https://www.tika.gov.tr/upload/2018/2017%20Kalk%20Yard%20Raporu%2017.pdf> Son Erişim Tarihi: 7 Aralık 2018.

³³ "Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2016," *TİKA*, 7, <http://www.tika.gov.tr/upload/2017/YAYINLAR/Faaliyet%20Raporlar%202016/T%20C3%BCrkiye%20Kalk%20Yard%20Raporu%202016.pdf> Son Erişim Tarihi: 18 Mayıs 2018.

³⁴ "Türkiye'nin Kalkınma İşbirliği: Genel Özellikleri ve En Az Gelişmiş Ülkelere Yönelik Yaklaşımı," *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/turkiyenin-kalkinma-isbirligi.tr.mfa> Son Erişim Tarihi: 19 Mayıs 2018.

³⁵ Kerem Öktem; TİKA, YEE ve DİB gibi kurumları Türk dış politikasının "geleneğin dışı siyasi aktörleri" olarak tanımlamaktadır. Öktem'in; Türkiye'nin yeni dış politika aktörleri hakkında yaptığı detaylı çalışma için bkz. Kerem Öktem, "Türkiye'nin Uluslararası İlişkilerinde Gelenek Dışı Siyasi Aktörler," Özden Zeynep Oktav ve Helin Sarı Ertem (der.), 2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Krizler içinde, İstanbul: Nobel Yayınları, 2015, 47-85.

ve DİB gibi resmi kurumlar oluşturmaktadır. İHH gibi çeşitli STK'lar ve özel sektörün de desteği ile yukarıda saydığımız yeni dış politika aktörleri 2016 itibariyle dünya üzerinde 170'den fazla ülkede çalışmalar yapmıştır. Türkiye'nin destek olduğu ülkeler arasında en üst sıralarda Filistin gelmektedir. Filistin, Türkiye'nin sağladığı resmi acil ve insani yardımlardan faydalanan ülkeler arasında Suriye'den sonra 2. sıradadır ve bu kapsamda 2016'da 20.86 milyon dolarlık yardım almıştır.³⁶ İki taraflı resmi kalkınma yardımlarından en çok yararlanan ülkeler arasında da yine Filistin, 43.12 milyon dolarlık yardım miktarı ile Suriye ve Somali'den sonra 3. sırada gelmektedir.³⁷ Tüm bu yardımların Filistin'e ulaşmasında ve bu bölgede planlanan projelerin gerçekleşmesinde yukarıda bahsi geçen yeni dış politika aktörlerinin önemli bir rolü vardır. Makalenin bir sonraki bölümünde söz konusu aktörler vasıtası ile Türkiye'nin Filistinlilere sağladığı başlıca katkılar, yazarın adı geçen kurumlardan temsilcilerle gerçekleştirdiği online mülakatlardan elde edilen veriler eşliğinde ortaya konulacak; buna ilaveten Türkiye'nin yardım tedariki ile ilgili olarak bölgede yaşadığı zorluk ve sıkıntılar sahadan gelen bilgiler ışığında tespit edilmeye çalışacaktır.

3.1. Türkiye'nin Yeni Dış Politika Aktörlerinin Filistin'e Yönelik Çalışmaları

3.1.1. Türk Kızılayı

Türk Kızılayı, 2016-2020 Stratejik Planı'nda yer alan 'daha fazla uluslararası ilişki ve daha fazla uluslararası yardım' amacı kapsamında, uluslararası Kızılhaç-Kızılay Hareketi'nin önde gelen aktörlerinden biri olmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, son 15 yılda 140 ülkeye yardım götüren Türk Kızılayı'nın 9 daimi delegasyon başkanlıklarından biri de Filistin'dedir. Türk Kızılayı'nın başta Gazze olmak üzere, Filistin'de uzun yıllardır devam eden çok boyutlu yardımları söz konusudur. 2009 yılında Kudüs'te ve Gazze'de birer Delegasyon Ofisi açan Türk Kızılayı, kendi kaynakları, resmi fonlar ve yabancı donör katkılarıyla Gazze'ye yönelik başarılı kalkınma ve insani yardım projeleri yürütmektedir.

³⁶ "Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2016", *TİKA*, 25, <http://www.tika.gov.tr/upload/2017/YAYINLAR/Faaliyet%20Raporlar%C4%B1/2016/T%C3%BCrkiye%20Kalk%C4%B1nma%20Yard%C4%B1mlar%C4%B1%20Raporu%202016.pdf> Son Erişim Tarihi: 18 Mayıs 2018.

³⁷ "Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2016," *TİKA*, 25.

Bu çalışma için Türk Kızılayı Genel Müdür Yardımcısı Alper Küçük ile yapılan online mülakattan elde edilen bilgilere göre, söz konusu yardımlar hem acil insani yardımlar, hem de iyileştirme ve kalkınma yardımları şeklinde devam etmektedir.³⁸ Türk Kızılayı ayrıca okul inşaatları ve su altyapısı iyileştirmesinden üniversitelere teknik ekipman desteğine, kira yardımlarından hastane ekipmanları tedarikine kadar pek çok konuda Filistinlilerin sosyo-ekonomik sıkıntılarını aşması için katkı sağlamaktadır. Yine Türk Kızılayı'nın Ramazan aylarında, Kudüs'te Mescid-i Aksa'ya çok yakın bir noktada her gün iftar organizasyonu; Batı Şeria ve Gazze'de binlerce aileye yönelik gıda kolisi yardımları vardır. Türk Kızılayı, Türkiye'den bireysel bağışlar yoluyla ve ayrıca belediyeler, özel sektör ve paydaş sivil toplum kuruluşları aracılığıyla sağlanan yardımları bölgeye ulaştırmaya devam etmektedir. Türk Kızılayı'nın Filistin ile ilgili projelerine kamudan da destek gelmektedir.

Kurumun Filistin'de 1996-2017 yılları arasında yapmış olduğu aynı ve nakdi yardımlar aşağıdaki tabloda özet olarak gösterilmiştir:

Tablo 1: Türk Kızılayı'nın Filistin'e 1996-2017 Yılları Arasında Yapmış Olduğu Aynı ve Nakdi Yardımlar

Yıl	Yardım Türü	Sektör	Açıklama
1996	Aynı	Gıda, Hijyen, Sağlık	Muhtelif insani yardım malzemesi sevki
1997	Aynı	Gıda Dışı, Sağlık	İlaç ve engelli arabası sevki
2000	Aynı	Sağlık	İlaç ve tıbbi malzeme sevki
2004	Nakdi	Gıda, Gıda Dışı, Hijyen	2 haberleşme aracı ve 5 Tır Muhtelif İnsani Yardım Malzemesi sevki
2006	Aynı	Gıda, İlaç, Gıda Dışı	İsrail'in saldırıları sebebiyle ihtiyaç sahiplerine yönelik İnsani Yardım Operasyonu başlatılmıştır. 10.000 ton un, 19 ton ilaç ve 70.000 okul çantası sevki
2007	Aynı	Gıda, Barınma, Hijyen, Diğer	10.000 ton un, 500 adet çadır ve 8.500 adet battaniye, bir adet 314m ² 'lik prefabrik okul, 500'er adet çarşaf ve yastık kılıfı sevki

³⁸ Yazarın bu çalışma kapsamında Türk Kızılayı Genel Müdür Yardımcısı Alper Küçük ile yaptığı online mülakat, 10 Mayıs 2018.

2008	Ayni	Gıda, Sağlık	130,8 ton gıda, 26 ton ilaç ve tıbbi malzeme ve 11.000 gıda kolisi sevki
2009	Ayni	Gıda, Sağlık	72.400 ton ilaç ve tıbbi malzeme, 34.4 muhtelif hijyen malzemesi, 5000 battaniye, 13.100 gıda kolisi, 276,5 ton muhtelif kuru gıda çuvalları ve 1.120 ton muhtelif gıda sevki
2011	Ayni	Sağlık ve Gıda Dışı	İlaç ve çeyiz malzemesi sevki
2012	Ayni	Gıda ve Su Sanitasyon	3.000 gıda kolisi sevki ve Gazze Şeridi İçme Suyu Projesi (3.350.000 USD), Tarım Projesi (116.412 adet zeytin, şeftali, kayısı, incir, narenciye fidanı dikimi sağlanmıştır)
2013	Ayni	Gıda ve Gıda Dışı	3.000 gıda kolisi, 1 yol süpürme aracı, 5 çöp kamyonu sevki ve İKB sağlık projesi
2014	Ayni	Gıda, Gıda Dışı, Sağlık	3.000 gıda kolisi, 4.645 bebek bezi, muhtelif tıbbi malzeme, 25 ton un, 250 ton şeker, 6.814 ton su sevki
	Nakdi		1.905 yetim için zekât bağı, Jabalia Belediyesi Nakdi Yardım,
2015	Ayni	Gıda, Barınma	Yatak, battaniye, içme suyu, ilaç ve tıbbi malzeme sevki
	Nakdi		Zekât ve yetimhane projeleri için bağış
2016	Ayni	Gıda, Gıda Dışı, Sağlık, Kapasite Geliştirme	El Emel Yetimhanesi Giyim yardım ve bir yıllık gıda ihtiyacı karşılanması projesi, Filistin Kızılayı Al Quds Hastanesi destekleme projesi, Filistin Kızılayı Afet Yönetim ve Lojistik Merkezi İnşası Projesi, El Emel Yetimhanesi Cami Restorasyon Projesi, Khaled Durdissi Ev Eşyası Yardımı, Filistin Kızılayı Ambulans Bağı, Kış Yardımı Projesi, „Lady Leyla ve Eclips Gemi sevkiyatları yapılmıştır
2017	Ayni	Gıda, Gıda Dışı, Sağlık, Kapasite Geliştirme	İnsani yardım malzemesi sevkiyatı ve dağıtım programı, nakdi yardım programları, El Emel Yetimhanesi'nin restorasyon çalışmaları ve yetimlere yönelik ihtiyaç temini projeleri, Filistin Kızılayı Afet Yönetim ve Lojistik Merkezi İnşası Projesi, Sağlık Projeleri yapılmıştır
TOPLAM BÜTÇE: 108.542.100 USD*			
*Tahmini veridir. ³⁹			

³⁹ Bu çalışma için 11 Mayıs 2018 tarihinde yapılan online görüşmeye istinaden, Türk Kızılayı Uluslararası Programlar Müdürlüğü'nden Merve Ayaz'ın sağlamış olduğu bilgi notundan alınmıştır.

Tablo 2: Türk Kızılayı Vasıtasıyla 2013-2017 Yılları Arasında Filistin İçin Yapılan Kurban Faaliyetleri

2016-2017 YILLARI ARASINDA FİLİSTİN'E YAPILAN KURBAN FAALİYETLERİ	
Yıl	Kurban Çalışması
2013	30 Büyükbaş
2014	105 Küçükbaş / 60 Büyükbaş
2015	40 Büyükbaş
2016	140 Küçükbaş / 20 Büyükbaş
2017	210 Küçükbaş / 30 Büyükbaş
TOPLAM BÜTÇE: 650.017,8 USD	
*Tahmini veridir. ⁴⁰	

Tablo 3: Türk Kızılayı Aracılığıyla 2016-2017 Yılları Arasında Filistin İçin Yapılan Ramazan Faaliyetleri

2016-2017 YILLARI ARASINDA FİLİSTİN'E YAPILAN RAMAZAN FAALİYETLERİ	
Yıl	Gıda Kolisi Adet
2016	16.628 koli
2017	16.165 koli
TOPLAM BÜTÇE: 1.232.833,22 USD*	
* Tahmini veridir. ⁴¹	

3.1.2. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA)

TİKA, 2000'li yıllardan itibaren hitap ettiği bölge ve proje çeşitliliğini arttırmış; Türk dış politikasının son dönemdeki en aktif aktörlerinden biri haline almıştır. 'Ata Toprağı' ya da 'Gönül Coğrafyası' olarak tanımladığı ve ortak tarihi mirasa vurgu yaptığı geniş bir alanda faaliyet gösteren TİKA'nın, kurulduğu yıl 319 bin TL civarında olan bütçesi, 2017 itibariyle 384 milyon TL'yi aşmıştır.⁴² TİKA'nın hâlihazırdaki 60 Program Koordi-

⁴⁰ Ayaz ile online mülakat, 11 Mayıs 2018.

⁴¹ Ayaz ile online mülakat, 11 Mayıs 2018.

⁴² "Faaliyet Raporu 2017," TİKA, 41, <https://www.tika.gov.tr/upload/2018/2017%20Faaliyet%20Raporu/T%C4%B0KA%20Faaliyet%20Raporu%202017.pdf> Son Erişim Tarihi: 26 Mayıs 2018.

nasyon Ofisi'nden biri de 2005 yılında Filistin - Ramallah'ta açılmıştır. TİKA bu ofis üzerinden Batı Şeria, Gazze Şeridi ve Doğu Kudüs'teki küçük ve orta ölçekli kalkınma ve insani yardım projelerine destek sağlamaktadır. TİKA'nın Filistin'e yardımları, Türk Kızılayı'na benzer şekilde, daha çok sağlık, tarım, teknik yardım, kültürel mirasın korunması, su ihtiyacının karşılanması, okul ve hastane inşaatı ile polis teşkilatı mensuplarının eğitimi alanlarında yoğunlaşmaktadır.

Zaman zaman yaşanan dalgalanmalara rağmen, TİKA'nın Filistin'e yönelik yardımlarının miktarı, Türkiye'den yapılan toplam yardıma paralel bir seyir izlemekte ve giderek artmaktadır. 2005 yılında TİKA'nın Filistin'e yaptığı yardım miktarı 0,46 milyon dolarken, bu rakam 2013 yılında 52,8 milyon dolara ulaşmıştır.⁴³ 2017 yılı öncül verilerine göre ise TİKA Filistin'e 20 milyon dolarlık yardımda bulunmuştur.

Tablo 4: Türkiye ve TİKA'nın 2005-2017 Yılları Arasında Filistin'e Yaptığı Resmi Kalkınma Yardımları (Milyon Dolar)

Resmi Kalkınma Yardımı (Milyon Dolar)		
	Türkiye	TİKA
2005	11,16	0,46
2006	20,34	1,1
2007	14,22	2,7
2008	20,18	5,4
2009	48,20	7,5
2010	27,83	4,5
2011	25,92	12,43
2012	51,23	29,12
2013	69,48	52,8
2014	65,91	30,98
2015	29,83	29,15
2016	43,12	18,26
2017	40,60	20*

(*) 2017 yılına ait veriler öncül verilerdir.⁴⁴

⁴³ TİKA Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı'ndan Gökhan Umut'un, bu çalışma için yöneltilen online mülakat sorularına cevaben yolladığı bilgi notu, 22 Mayıs 2018.

⁴⁴ Umut ile online mülakat, 22 Mayıs 2018.

TİKA'nın verdiği bilgilere göre, kurumun Filistin'de gerçekleştirdiği yardım projelerinden bazıları ise şöyle sıralanmaktadır:⁴⁵

- Filistin / Gazze Türk Filistin Dostluk Hastanesi Yapım ve Donanımı
- Filistin / Tubas Türk Hastanesi Yapım ve Donanımı
- Filistin / Kudüs Yusufiye Mezarlığı İhata Duvarı Onarım ve İnşası
- Filistin / Mescidi Aksa Restorasyon Çalışmaları
- Filistin / El Halil Erkek Okulu İnşası ve Donanımı
- Filistin / Nablus Nuri Pakdil Kız Okulu İnşası ve Donanımı
- Filistin / Kudüs Eski Şehir Ev ve Dükkanlarının Tadilatı ve Restorasyonu
- Filistin / Nablus Reşadiye Okulunun Restorasyonu
- Filistin / Gazze Abasan Belediyesine Zeytinyağı Üretim Tesisi Kurulumu
- Filistin / Bedevi Ailelere Elektrik Enerjisi Temini
- Filistin / El Ahli Hastanesine Oksijen Jeneratör Ekipmanı Temini

Yukarıda adı geçen projelerden biri olan ve 2019'da faaliyete geçmesi beklenen Gazze'deki Türk Filistin Dostluk Hastanesi'nin sadece inşası için Türkiye TİKA aracılığıyla 40 milyon dolar harcamıştır. Aynı zamanda eğitim ve araştırma fakültesi olması planlanan hastane, iki ülkenin Sağlık Bakanlıkları arasında karşılıklı bir anlaşmayla, Türkiye ve Filistin tarafından ortak bir şekilde işletilecektir. TİKA, Filistin'e sadece 2018 Ramazan ayına denk gelen süre içinde toplam 1 milyon dolarlık acil insani yardım desteği sağlamıştır.⁴⁶ Gazze'de devam eden İsrail ablukası ve Batı Şeria ile yaşanan siyasi kopukluk nedeniyle, özellikle ilaç desteği büyük önem taşımaktadır.

Acil sıkıntıları gidermek ve bölgeye kalıcı bir barış getirebilmek için Filistin'in sorunlarını çok iyi kavramak gerektiği ortadadır. Kalıcı bir barış ise sadece siyasi değil, ekonomik temellere de oturtulmalıdır. Ramallah'ta

⁴⁵ Umut ile online mülakat, 22 Mayıs 2018.

⁴⁶ "TİKA'dan Gazze'ye 1 Milyon Dolarlık Acil Yardım," *Anadolu Ajansı*, 18 Mayıs 2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tikadan-gazzeye-1-milyon-dolarlik-acil-yardim-/1149903> Son Erişim Tarihi: 2 Haziran 2018.

görev yapan TİKA Filistin Program Koordinatörü Bülent Korkmaz, 2005'ten bu yana Filistin'de hem sosyal, hem de ticari hayatın canlandırılması için yaklaşık 500 projeyi hayata geçirdiklerini; bu projeleri ise Filistin halkı ile doğrudan temas kurarak, onların en önemli ihtiyaçlarına göre şekillendirdiklerini ifade etmektedir.⁴⁷ Filistin mücadelesinde önemli bir yeri olan Kudüs şehri ve buradaki kültürel ve dini miras da, yukarıda sayılan faaliyetler arasında görüleceği üzere, TİKA'nın ilgi alanındadır. Kudüs'te Mescid-i Aksa yakınlarındaki Müslüman sahipli binaların restorasyonu ile TİKA, hem Filistin'in kimliğini ve mal varlığını İsrail'e karşı korumayı amaçlamakta, hem de İslam dünyası içindeki liderlik iddiasını pekiştirmektedir.

3.1.3. Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB)

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), yeni dış politika aktörlerinden biri olarak Türkiye'nin dünya üzerinde farklı bölgelerdeki varlığını ve etkinliğini artırma işlevi görmektedir. Bu kapsamda YTB, yurtdışında sayıları 6 milyonu aşan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları ve 'kardeş' olarak tanımlanan topluluklar ve uluslararası öğrenciler ile sosyo-ekonomik ve kültürel bağları güçlendirmeyi amaçlamakta; Türkiye'den burs alan öğrencileri 'dünyanın dört bir yanındaki gönüllü elçiler' olarak tanımlamaktadır.⁴⁸

YTB aracılığıyla 2012 yılından bu yana Filistinlilere de Türkiye'de yükseköğrenim bursları verilmektedir. YTB'nin verdiği rakamlara göre, 2012-2017 yılları arasında 900'den fazla Filistinliye Türkiye'de lisans, yüksek lisans, doktora ve akademik araştırma yapma imkânı tanınmış; bu imkân tanınırken de içinde buldukları abluka hali nedeniyle, özellikle Gazzeli öğrencilere yönelik burslar sayıca fazla tutulmaya çalışılmıştır.⁴⁹ YTB, Filistin'deki yüksek işsizlik sorununa çözüm olması umidiyle, Türkiye'deki çeşitli yükseköğretim kurumu, dil kursu ve akademi mezun olan Filis-

⁴⁷ "TİKA'dan Gazze'ye 1 Milyon Dolarlık Acil Yardım," *Anadolu Ajansı*, 18 Mayıs 2018.

⁴⁸ "Başkanlığımız", *YTB web sitesi*, <https://www.ytb.gov.tr/kurumsal/baskanligimiz-2> Son Erişim Tarihi: 5 Haziran 2018.

⁴⁹ YTB Uluslararası Öğrenciler Daire Başkanlığı'ndan Meryem Uzar ile bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen online mülakat, 10 Mayıs 2018.

tinlilerin mesleki gelişimine katkı sağlayacak mezun çalışmaları da yürütmektedir. Filistin ile ortak tarihi ve kültürel bağların güçlenmesi ve devam ettirilmesi adına çeşitli çalışmalar yürüten YTB, bu kapsamda Filistinli STK ve derneklere sunulan Türkçe kursları için ücretsiz materyal desteği de sağlamaktadır. ‘Osmanlı Arşivlerinde Filistin Belgeleri’ adlı bir başka proje vasıtasıyla ise, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü ve Vakıflar Genel Müdürlüğü bünyesinde Filistin’de vakıf ve özel mülkiyete ait arazi ve tapu kayıtlarının tespit edilmesi ve bu sayede Filistinlilerin hak arayışlarında söz konusu belgelerden faydalanmalarının sağlanması amaçlanmaktadır.⁵⁰

3.1.4. Yunus Emre Enstitüsü (YEE)

Yunus Emre Vakfı’nın bir parçası olan Yunus Emre Enstitüsü’nün (YEE) yurtdışında sayıları 50’yi aşan kültür merkezinden biri de Kudüs Yunus Emre Türk Kültür Merkezi’dir (YETKM) ve faaliyetlerine 1 Nisan 2013 tarihinde, T.C. Kudüs Başkonsolosluğu’na bağlı olarak başlamıştır. YETKM’nin Ramallah merkez şubesi ise faaliyetlerine 1 Ocak 2018’den bu yana devam etmektedir. Filistin topraklarının tamamında hizmet veren YEE’nin 2017 ve 2018 yılında, Kudüs ve Ramallah’ta gerçekleştirdiği faaliyetler Türk filmleri gösterimlerinden, fotoğraf sergilerine, sempozyumlardan, şiir ve müzik dinletilerine, halk oyunları gösterilerinden ebru kurslarına, okçuluk kurslarından, Türk mutfağı tanıtım etkinliklerine çok geniş bir yelpazede gerçekleşmektedir. YEE’nin esas faaliyet alanı içinde yer alan Türkçe kursları da, toplam 6 Türkçe öğretmeni vasıtasıyla, Filistin’de pek çok merkezde verilmektedir.

Yukarıda bahsi geçen merkezler aracılığıyla bugüne kadar Batı Şeria, Gazze ve Kudüs’te 5 binden fazla kişi Türkçe kursu almıştır. Bu kurslara hâlihazırda devam eden öğrenci sayısı 500’dür. Yine yukarıda sayılan üniversiteler aracılığıyla, farklı bölümlerde okuyan öğrenciler seçmeli Türkçe derslerini tercih edebilmektedir. Ayrıca her yıl bu kurslarda başarılı olan 20 öğrenci, Türk kültürünü yakından tanımak ve Türkçelerini geliştirmek üzere, ‘Türkçe Yaz Okulu’ programına katılarak Türkiye’de 1 ay kalmaktadır. Kudüs Yunus Emre Türk Kültür Merkezi Müdürü İbrahim Furkan

⁵⁰ “TİKA’dan Gazze’ye 1 Milyon Dolarlık Acil Yardım,” *Anadolu Ajansı*, 18 Mayıs 2018.

Özdemir'in belirttiğine göre, YEE aracılığıyla Türkçe öğrenenlerin bir kısmı, Türkiye'nin de desteği ile canlandırılması planlanan Filistin turizm sektöründe rehber olarak çalışmaktadır. Türkçe kursu alanların bir kısmı ise yükseköğrenimlerine Türkiye'de devam etmek ya da Türkiye ile ticaret yapmak amacındadır. Özdemir, Filistin'in hayatta kalabilmek için belki de tek tutunduğu dalın kültür olduğuna dikkat çekmektedir. Neredeyse her ay Kudüs başta olmak üzere, Filistin'in farklı bir bölgesinde gerçekleştirilen kültürel faaliyetler/festivaller de bunun göstergesidir. Özdemir'e göre, Filistinliler "direnişlerini kendi kültürel miraslarını koruyarak ifade etmekte"; YEE de Türkiye'nin kültürünü tanıtmayı yanı sıra Filistin'in kendi kültür-sanat faaliyetlerine destek olmaktadır.⁵¹

3.1.5. Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB)

Türk dış politikasının giderek öne çıkan bir başka aktörü olan Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) son yıllarda Türkiye'deki en önemli kamu kuruluşlarından biri haline gelmiş;⁵² 7.7 milyar TL'lik bütçesi ve 144 bini aşkın personeli ile devasa bir yapı kazanmıştır. Genişleyen faaliyet alanı ile DİB, Filistin özelinde pek çok faaliyete imza atmaktadır; Cuma hutbeleri, sempozyum ve konferans gibi araçlarla, Filistin-İsrail meselesinin Türkiye kamuoyunda ele alınış biçimi ve konu ile ilgili toplumsal farkındalık yaratılmasında oldukça etkili olmaktadır. DİB'in bu amaçla düzenlediği konferansların sonuncusu 31 Ocak 2018'de yapılan ve 25 ülkeden 100'den fazla Müslüman din adamı ve araştırmacıyı bir araya getiren 'Vahyin Kutsadığı Şehir: Kudüs' konferansı olmuştur. Filistinlilerin İsrail işgaline direnişindeki haklılığına ve Kudüs'ün İslam âlemi için önemine her fırsatta değinen DİB, bölgeye Türkiye'den yapılacak ziyaretlerin arttırılmasını ve Mescid-i Aksa ziyaretinin hac ve umre ibadetlerinin bir parçası haline getirilmesini teşvik etmektedir.

Türkiye Diyanet Vakfı da her yıl Gazzeli 40 öğrenciye, 4 yıllığına Türkiye'deki İmam Hatip Liselerinde okumaları için burs vermektedir. Filistin

⁵¹ Kudüs Yunus Emre Türk Kültür Merkezi Müdürü İbrahim Furkan Özdemir'in bu çalışma kapsamında yöneltilen online sorulara istinaden verdiği mülakat, 28 Mayıs 2018.

⁵² Şenol Korkut, "The Diyanet of Turkey and Its Activities in Eurasia after the Cold War," *Acta Slavica Japonica*, 28, 2010, 118.

meselesi ve Kudüs'ü çeşitli sempozyumlar ve yayınlar aracılığıyla sürekli gündemde tutmaya çalışan vakıf, Mayıs 2018'de Filistin'de yaşanan İsrail saldırılarının ardından, Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) ve Türk Kızılayı'nın işbirliği ile 'Filistin'e Umut Ol' yardım kampanyasını başlatmış; 55 sivil toplum örgütü de bu kampanyaya destek vermiştir.

3.1.6. STK'lar ve Filistin: İHH İnsani Yardım Vakfı Örneği

Değişen küresel sistem, bir ülkenin gerçek gücünün ölçülmesinde sivil toplum kuruluşlarının (STK'ların) giderek artan bir önem kazanmasına neden olmaktadır. Türkiye'de faaliyet gösteren çok sayıda STK'nın ortak paydalarından biri de Filistin'dir. STK'lar düzenledikleri yardım kampanyaları, basın açıklamaları, miting ve konferanslar vasıtasıyla Filistin meselesinin uzun yıllardır ülke gündeminin ilk sıralarında yer almasında oldukça etkili olmuştur. Örneğin Aralık 2017'de, Türkiye'deki 6 büyük STK (Memur-Sen, Hak-İş, İHH, Cihannüma, Anadolu Gençlik Derneği ve ÖNDER) 'Kudüs'e Özgürlük, İnsanlığa Barış' mitingi düzenlemiş; 100'den fazla STK'nın destek verdiği bu miting ile 'Özgür Kudüs' çağrısı bir kez daha vurgulanmıştır.⁵³ ABD'nin büyükelçiliğini Kudüs'e taşıma kararı ve sonrasında gelen İsrail şiddeti de, Sivil Toplum Kuruluşları Platformu üyeleri tarafından 17 Mayıs 2018'de protesto edilmiş, protesto mitingine 81 ilden 350'yi aşkın STK destek vermiştir.⁵⁴

Filistin meselesini gündemde tutmaya çaba gösteren STK'lar arasında, 2010 yılındaki Mavi Marmara⁵⁵ baskınında yaşananlarla dünyanın gündemine oturan, İHH İnsani Yardım Vakfı dikkat çekmektedir. Filistin'de

⁵³ "Ankara'da 'Kudüs'e Özgürlük, İnsanlığa Barış' Mitingi," *NTV Haber*, 17 Aralık 2018, <https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/ankarada-kuduse-ozgurluk-insanliga-baris-mitingi,qmXcnSUI0m4wwjiuSswTA> Son Erişim Tarihi: 1 Haziran 2018.

⁵⁴ "Sivil Toplum Kuruluşları Platformundan Kudüs Protestosu," *Milliyet*, 17 Mayıs 2018, <http://www.milliyet.com.tr/sivil-toplum-kuruluslari-platformundan-ankarayerelhaber-2808023/> Son Erişim Tarihi: 1 Haziran 2018.

⁵⁵ Mavi Marmara Olayı'nın bir dış politika krizi olarak nasıl ele alındığını inceleyen detaylı bir çalışma için bakınız: Tuğçe Kafdağlı Koru, "Insights of the Mavi Marmara Confrontation: Analyzing the Turkish Crisis Management Process", içinde *Analyzing Foreign Policy Crises in Turkey: Conceptual, Theoretical and Practical Discussions*, Aksu, Fuat ve Helin Sarı Ertem (der.), Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2017, 83-112.

2018 yılı Ramazan ayı boyunca 1500 kişiye iftar veren; 4 bin 375 aileye kumanya yardımı yapan İHH, Türkiye'den fitre ve zekâtların da bu bölgeye ulaştırılması için çaba göstermektedir. Ayrıca İsrail ambargosu nedeniyle elektrik sıkıntısı içinde olan Gazze'deki hastanelere yakıt, ilaç ve tıbbi malzeme ulaştırılması ve bu hastanelerde güneş enerji panelleri kurulması yönünde çalışmaları olan İHH, yine Gazze'de sayıları 15 bini aşan yetime maddi destek sağlamaktadır.⁵⁶

Uzun yıllar İHH'nın Filistin Koordinatörlüğünü yürüten, İHH Yönetim Kurulu üyesi Ahmet Emin Dağ, Filistin'i 'insan eliyle üretilmiş en derin insani krizlerden biri' olarak tanımlamaktadır. İnsani olduğu kadar siyasi yönüyle de dikkatle izlenmesi gereken Filistin meselesini uluslararası platformlarda her fırsatta dile getirdiklerini söyleyen Dağ, kısa vadeli acil insani yardımlar kadar, kalıcı kalkınma yardımlarının da önemine vurgu yapmaktadır.⁵⁷ Dağ'ın verdiği oranlara göre, İHH'nın Filistin'e sağladığı yardımların %60'ı acil insani yardımlardan oluşmakta; %30'u ise Filistin'in alt yapısındaki eksiklikleri gidermeye yönelik olarak, barınma, hastane, okul, cami, kültür merkezi gibi kalıcı projeler için kullanılmaktadır. Geriye kalan %10'u ise Filistinlilerin içinde bulunduğu durumun dünyaya duyurulması, uygulanan ablukanın kaldırılması, esirlerin kurtarılması gibi çok geniş bir alanda insani diplomasi faaliyetlerine ayrılmaktadır. İHH'nın Filistin'e yardım için yaptığı aylık harcamalar 2 milyon TL civarındadır. 2017 yılında yardım ulaştırdığı Filistinlilerin sayısı ise 1 milyondur.⁵⁸

4. Filistin'e Yapılan Yardımlarda Türkiye'nin Karşılaştığı Zorluk ve Kısıtlamalar

Türkiye'nin Filistin ile ilişkiler bağlamında yaşadığı zorluk ve kısıtlamaları, bölgesel ve yerel değişkenler çerçevesinde analiz etmek mümkündür. Bölgesel konjonktür ve rekabet açısından bakıldığında, özellikle 2010'dan

⁵⁶ Ayça Örer, "Filistin'e Bir Umut," *Gerçek Hayat – Aktüel*, 4 Haziran 2018, <http://www.gercek hayat.com.tr/aktuel/turkiyenin-yardim-eli-filistine-bir-umut/> Son Erişim Tarihi: 5 Haziran 2018.

⁵⁷ Bu araştırma kapsamında yazarın İHH Yönetim Kurulu üyesi Ahmet Emin Dağ ile yaptığı online mülakat, 6 Mayıs 2018.

⁵⁸ "Bir Yılda 1 Milyon Filistinliye Yardım," İHH, 16 Mayıs 2018, <https://www.ihh.org.tr/oradaydik/bir-yilda-bir-milyon-filistinliye-yardim> Son Erişim Tarihi: 5 Haziran 2018.

bu yana yaşanan Arap Ayaklanmaları ve Suriye iç savaşının yaratmış olduğu olumsuz etkilerden söz edilebilir. Türkiye, eğitim ve kültür alanındaki faaliyetler ve dış yardımlara dayalı siyasetini kuruluşundan bu yana kullanmaya çalışmaktadır ve 2000’li yıllarda bu konudaki çabalarını gözle görülür şekilde arttırmıştır. Bununla beraber 2010 yılı sonunda başlayan Arap Ayaklanmaları Türkiye’nin bu siyasetini, en azından Ortadoğu bölgesinde, önemli bir oranda sekteye uğratmıştır. Suriye’deki iç savaş ve bölgede yaşanan silahlı çatışmalar, geçmiş yıllarda zaman zaman uygulanan güvenlik ve savunma eksenli siyasetin yeniden ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bugün Türkiye, Ortadoğu’da ABD ve Rusya gibi büyük güçler ve Mısır, İran, Suudi Arabistan, İsrail gibi bölgesel rakipler ile ‘ince ayar’ gerektiren bir denge siyaseti izlemek ve atacağı adımları son derece dikkatli seçmek zorundadır.

Müslüman Kardeşler’e yapılan darbe sonrasında Kahire ile ilişkilerini minimum düzeyde tutan Türkiye, Mısır’ın özellikle Gazze’de kontrolü elinde tutma çabasından olumsuz yönde etkilenmektedir. Bilindiği üzere, Türkiye Katar ile yakın ilişki içindedir ve Gazze’ye yapılan yardımlar konusunda çoğu zaman bu ülke ile birlikte anılmaktadır. Hamas’ın Gazze sorumlusu Yahya Sinvar, Türkiye ve Katar’ı, “Gazze’nin düşmesini engelleyecek emniyet kemerinin oluşturulmasına” katkı sağlayan ülkeler arasında saymaktadır.⁵⁹ Ancak Türkiye ve Katar arasındaki bu yakınlık, bölgede lider olma iddiasını taşıyan diğer bazı ülkeleri rahatsız etmektedir. Bu bağlamda örneğin Mısır, Suudi Arabistan’ın da desteği ile, Katar’ı Filistin’den uzaklaştırma çabasındadır. Kahire’nin Ankara ile yıpranan ilişkileri ve İslam dünyası ile Ortadoğu’daki liderlik arayışı bu durumdan Türkiye’nin de etkilenmesine neden olmaktadır. Mısır hâlihazırda Refah sınır kapısı üzerindeki gücünü Türkiye ve Katar gibi Gazze’ye yardım sağlayan ülkeler üzerinde bir baskı aracı olarak kullanmakta; bu ülkelerin Filistin’e verdikleri desteği kendi otoritesine karşı bir tehdit olarak görmektedir. El Ezher Üniversitesi’nden Müheymer Ebu Sada’nın belirttiği gibi, “Gazze’ye yönelik her türlü girişim Mısır’la rekabet anlamına gelmektedir”.⁶⁰ Böyle

⁵⁹ “Hamas’ın Gazze Sorumlusu Sinvar,” *TimeTürk*, 28 Ağustos 2017, <https://www.timeturk.com/hamas-in-gazze-sorumlusu-sinvar/haber-711646> son Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2018.

⁶⁰ Detaylar için bkz. Entsar Abu Jahal, “Mısır Katar’ı Gazze’den Çıkarmaya Çalışıyor,” *Al Monitor*, 6 Nisan 2018, <https://www.al-monitor.com/pulse/tr/contents/articles/originals/2018/04/egypt-efforts-keep-qatar-outside-palestinian-political-scene.html> Son Erişim Tarihi: 6 Haziran 2018.

bir rekabet içine girmek, Türkiye'nin Filistin ile ilgili çabalarını olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Bölgesel dengeler bağlamında, Ankara'nın Tel Aviv ile ilişkileri de hassas bir seyir izlemektedir ve iç politik dalgalanmalara açıktır. Savunma sanayine giderek daha fazla bütçe ayırarak, en azından askeri açıdan kırılabilirliğini ve dışa bağımlılığını azaltma çabasında olan Ankara, keskin siyasi söylemlerine rağmen İsrail ile askeri, ekonomik ve diplomatik ilişkilerini korumaktadır. Ayrıca Mavi Marmara krizi sonrasında ABD'nin arabuluculuğu sonucunda Tel Aviv ile belirli oranda bir uzlaşmaya da varmıştır.

İşgal ve abluka devam ettiği sürece Türkiye'nin Filistinliler için yapabileceği en anlamlı katkı, İsrail ile açık tutulan diyalog kanalları vasıtasıyla olabildiğince fazla insani yardım ve kalkınma desteğini bölgeye ulaştırmaktır. Ancak Türk Kızılayı'na göre, İsrail devletinin Gazze'ye yardımlar konusundaki olumsuz tavrı devam etmektedir. Türk Kızılayı'nın bölgedeki en büyük sıkıntısı insani yardımları ulaştırmada yaşadığı zorluktur ve İsrail'den kaynaklanan gecikmeler rutin bir hal almıştır. Bu gecikmeler örneğin, bölgeye yapılan ilaç yardımlarının uzun süre depolarda beklemesine neden olabilmektedir.⁶¹

Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinde yaşanan dalgalanmalar, TİKA'nın Filistin'deki projelerini de doğrudan etkilemektedir. Ancak TİKA sadece İsrail gibi dış unsurlar değil, iç siyasi ve ekonomik çalkantılara karşı da hassas bir yapıdadır. Kurumun dikkat çeken büyüklükteki bütçe ve faaliyetleri ülke içindeki muhalefetin eleştiri oklarına hedef olabilmekte, bu ise kurumun gelecekteki pozisyonunu ve organize ettiği dış yardımların sürekliliğini tartışmalı hale getirmektedir. Türkiye kamuoyu Filistin'le dayanışma konusunda gereken ilgiyi fazlasıyla gösterse de, Suriye ve Irak'ta devam eden çatışmalar ve PKK sorunu nedeniyle yaşanan gergin ortam, buna ilaveten içeride meydana gelen siyasi ve ekonomik dalgalanmalar Filistin meselesini zaman zaman gündemin birkaç sıra aşağısına düşürebilmektedir. Bu ise Filistinlilere ulaştırılacak yardımın miktarını doğrudan etkileyen bir faktördür. Bu nedenle hem hükümet kanadı, hem de STK'lar aracılığıyla Filistin'de yaşananların, ülke gündeminin olabildiğince üst sıralarında kalması için çaba harcanmaktadır. Aksi takdirde, İHH'dan Dağ'ın bu çalışma için verdiği yanıtlarda altını çizdiği üzere, uzayan krizler, Filistin

⁶¹ Küçük ile online mülakat, 10 Mayıs 2018.

örneğinde olduğu gibi, Türkiye kamuoyunun yaşananları kanıksamasına ve normal görmesine sebep olabilmektedir.

Mavi Marmara krizinin ardından İsrail'in kara listesine giren ve 'teröre destek olmakla' suçlanan İHH'nın bugün kendi adıyla Batı Şeria'ya girmesi yasaklanmış durumdadır. Ancak İHH, farklı isimlerdeki STK'lar aracılığıyla bölgeye yardım göndermeye devam etmektedir. Vakıf hem İsrail'in yarattığı zorluklar hem de Mısır rejiminin ortaya koyduğu uygulamalardan şikâyetçidir. Gazze'ye açılan Refah sınır kapısı Mısır tarafından keyfi olarak açılıp kapandığı için, kara yolu ile gönderilen yardımlarda önemli aksaklıklar yaşanmaktadır. Bu nedenle İHH, Gazze'ye banka yoluyla nakit para ulaştırmakta ve yardım malzemelerinin yerel piyasadan alınması yoluna gitmektedir. Ancak bölgeye uygulanan ambargo nedeniyle başta gıda malzemesi olmak üzere pek çok ürün piyasada bulunmamaktadır. İnşaat malzemelerinde yaşanan sıkıntı da yapım ve onarım çalışmalarını zorlaştırmaktadır.⁶²

Filistin ile ilişkilerde Mısır ile sorun yaşayan kurumlardan biri de YTB'dir. Bu kapsamda gözlemlenen en büyük sıkıntı YTB'den burs kazanan Filistinlilerin özellikle Gazze şeridinden Türkiye'ye ulaşmaları esnasında yaşanan aksaklıklardır. Gazze'den çıkış için kullanılan Refah sınır kapısı daha önceki bölümlerde belirtildiği üzere, yılın belirli zamanlarında ve az sayıda insanın çıkışına izin verilecek şekilde açılmakta; bazı durumlarda ise keyfi olarak kapatılmaktadır. Bu durum, Türkiye'de eğitim görmeye hak kazanan bazı Filistinlilerin üniversite kayıt tarihlerini kaçırarak, burs haklarından feragat etmek zorunda bırakmaktadır.⁶³ Türkiye'de okuyan ve bu çalışma için soru yöneltilen bazı Filistinli öğrenciler bu durumu teyit etmekte; Mısır ve İsrail'in güvenlik gerekçesiyle uyguladığı ulaşım kısıtlamaları nedeniyle ülkelerinde günlük hayatlarını sürdürürken, eğitim alırken ve burslu olarak yurtdışına çıkarken yaşadıkları sıkıntıları dile getirmektedir. Bu öğrenciler ayrıca, Türkiye'nin resmi ve özel kanallardan Filistinliler için sağladığı bursların, örneğin tıp gibi bazı alanları, daha çok kapsamı yönünde bir istek beyan etmektedir.⁶⁴

⁶² Dağ ile online mülakat, 6 Mayıs 2018.

⁶³ Uzar ile online mülakat, 10 Mayıs 2018.

⁶⁴ Bu çalışma için Türkiye'deki Filistinli öğrencilerden Waleed S. ve Khaled S. ile yapılan online mülakat, 14 Mayıs 2018.

Türkiye'nin Filistin için yapabileceklerini mümkün olduğunca ileriye taşıması, iyi bir birikim ve uzmanlaşma da gerektirmektedir. Hâlihazırda bölgede görev yapan resmi ya da yarı resmi aktörler ve STK'lar aracılığıyla, Filistinlilerin acil ihtiyaçlarının belirlenmesi ve buna dair yardımların iletilmesi hususunda önemli bir mesafe kat edilmiştir; ancak Türkiye, kendisini bölgede daha etkin kılabilecek ve diğer donör ülkelerin önüne taşıyacak farklı projeler üretmek zorundadır. Kudüs Yunus Emre Türk Kültür Merkezi Müdürü Özdemir, bu çalışma kapsamında verdiği mülakatta, eğitim, kültür, sanat ve spor alanında bundan sonra yapılabilecek çok sayıda işbirliği olduğuna dikkat çekmektedir. Genç Filistinli sporcuların Türkiye'de eğitimi, üniversitelerin yapabileceği ortak bilimsel projeler, Filistin'de bir Osmanlı Arşiv Araştırmaları Merkezi'nin ve düşünce kuruluşunun açılması, başta edebiyat olmak üzere temel Türkçe eserlerin Arapçaya çevrilmesi, Filistinlilerin günlük yaşamda hissettiği ağır psikolojik yükün hafifletilmesi amacıyla yapılacak kültür/sanat faaliyetlerinin çoğaltılması Özdemir'in vurgu yaptığı ihtiyaçlar arasındadır.⁶⁵

Tüm bu ihtiyaçların, yukarıda bahsi geçen yeni dış politika aktörlerini devreye sokarak giderilmesi ise her şeyden önce Türkiye'nin kendi içindeki siyasi ve ekonomik istikrarı sürdürebilmesine bağlıdır. İç siyasi konjonktürde yaşanacak bir değişim, örneğin ekonomik bir kriz ya da hükümet değişikliği, Türkiye'nin uluslararası insani yardımlar ve kalkınma projelerini yeniden gözden geçirmesine sebep olabilecektir. Oysa uluslararası yardımlar konusunda en önemli noktalardan biri sürdürülebilirliktir. Bu yardımların şeffaflığı ve etkinliği de, farklı akademik çalışmalara konu oluşturacak şekilde, önemle ele alınması gereken meselelerdir. Türkiye'nin Filistin konusunda hükümetlerle sınırlı kalmayacak bir devlet stratejisine ihtiyacı vardır ve bunun için gerekli olan ulusal destek hâlihazırda mevcuttur. Bilindiği üzere Filistin meselesi Türkiye için sadece bir dış politika meselesi olmaktan çok uzaktır ve 20. yüzyılın ortalarından bu yana adeta bir iç politika sorunu gibi hassasiyetle ele alınmaktadır. Bölgenin ve bölge halkının kaderi, Türkiye'yi yakından ilgilendirmektedir. Bu nedenle, yapılan yardımların şeffaflığı, sürdürülebilirliği ve etkinliği sıkı bir takip ve kararlılık gerektirmektedir. Hükümete bağlı çok sayıda kurum, yeni dış politika aktörleri olarak Filistin'e yönelik faaliyetler yapmaktadır. Bununla birlikte

⁶⁵ Özdemir ile online mülakat, 28 Mayıs 2018.

özellikle STK'ların bölgeye yönelik faaliyetleri tam bir denetimden uzaktır. Bu durum yardımların dönemsel kalması ve geleceğe taşınamaması riskini de beraberinde getirmektedir.

5. Sonuç

Türkiye, Doğu Bloku'nun çöküşü ile birlikte, ilk etapta Balkanlar ve Orta Asya'da öne çıkardığı yeni dış politika aktörlerini, sonraki yıllarda Ortadoğu bölgesinde ve bu bölge içinde önemli bir yeri olan Filistin'de etkin bir şekilde kullanmaya başlamıştır. Bu aktörler arasında sayılabilecek Türk Kızılayı, TİKA, YTB, Yunus Emre Enstitüsü ve Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye'den çeşitli STK'ların da desteği ile, Filistin'de pek çok acil insani yardım ve kalkınma programı yürütmektedir.

Devam eden İsrail işgali ve Gazze ile Batı Şeria arasında yaşanan siyasi uyuşmazlığın da etkisiyle, Filistin'in en temel sosyo-ekonomik meselesi, yüksek işsizlik ve yoksulluktur. Filistin'de 15-29 yaş grubu içinde her 100 kişiden 40'ı işsizdir. İşsizlik en çok kadınları etkilediği için reisliğini kadınların üstlendiği ailelerin çoğu derin yoksulluk yaşamaktadır. Özellikle abluka altındaki Gazze'de yoksulluk %53'e ulaşmıştır. Tüm bu sorunlar, İsrail'in güvenlik gerekçesiyle ortaya koyduğu çitleme politikası gibi toplu cezalandırma yöntemleriyle birleşince, Filistin genelinde gıda, su, eğitim ve sağlık koşullarının giderek kötüleşmesine sebep olmaktadır. Türkiye'nin desteği de daha çok bu alanlarda devreye girmektedir.

Filistin, Türkiye'nin iki taraflı resmi kalkınma yardımlarından en çok faydalanan ülkeler sıralamasında 3. sıradadır. Filistin'e Türkiye'den giden yardım miktarı 2017'de 40 milyon doları aşmıştır. Gıda ve ilaç tedariki, okul ve hastane inşaatları, öğrenci bursları ve çeşitli nakdi yardımlarla Türkiye, resmi ve özel kanallardan Filistin'de günlük hayatın işleyişine olumlu bir katkı sağlamaya çalışmaktadır. Buna ilaveten, özellikle Kudüs'ün Müslüman kimliğinin güçlendirilmesi amacıyla cami inşası ve onarımı, Osmanlı kültür mirasının korunması, Türkiye'yi ve Türkçeyi tanıtıcı faaliyetlere de destek verilmektedir. Gazze, Batı Şeria ve Kudüs'te 50 yılı aşkın bir süredir işgal altında yaşayan Filistinlilerle kurulan bu yakın temas sayesinde, başlıca sosyo-ekonomik eksikliklerin giderilmesine imkân sağlanmakta, bununla da yetinilmeyip Filistin sorununa kalıcı bir çözüm bulmak adına, iç ve dış kamuoyundaki farkındalık düzeyi artırılmaya ça-

lışılmaktadır. Bu uğurda yukarıda bahsi geçen çok sayıda kurumsal aktör ve STK, Filistin'i Türkiye ve dünya gündeminde daha görünür kılmak için çaba göstermektedir.

Bu aktörler, bir yandan da Türkiye devletinin ve halkının Filistin'deki görünürlüğünü arttırmayı hedeflemektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı ve Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi (DEİK) gibi çeşitli kanallardan yapılan 'Filistin'e ticari ve turistik ziyaretlerin çoğaltılması' çağrısı gerçekleşirse, hem Türkiye'nin bu kutsal topraklardaki varlığı perçinlenecek, hem de Filistinlilere siyasi olduğu kadar, sosyo-ekonomik açıdan da yalnız olmadıkları mesajı verilecektir. Artan ziyaretler ve işbirliği, Türkiye'nin İslam dünyası içinde liderlik etme, dayanışmayı artırma ve Filistin meselesinin takipçisi olma idealleri ile de uyum içinde olacaktır.

Mevcut uluslararası dengeler ve asimetrik güç dağılımı nedeniyle, Türkiye'nin Filistin için yapabileceklerinin sınırları vardır. Büyük güçlerin baskısı, bölgesel güçlerle rekabet, İslam dünyası içinde yaşanan kırılmalar ve iç politikadaki açmazlar, Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerini ve Filistin için yapabileceklerini realpolitik koşullar dâhilinde değerlendirmesini şart koşturmaktadır. Her şeye rağmen, Türkiye'nin Filistinlilerin sorunlarının gündeme taşınması ve bu sorunların aşılması bağlamında önemli bir katkı sağladığı aşikârdır. İç ve dış şartlar izin verdiği ölçüde Türkiye, gerçekleştireceği yeni yardım programları ve projelerle, Filistin'de kısa vadeli acil dokunuşlar kadar uzun vadeli kalıcı iyileştirmeler de yapabilecek donanımdadır. Bu uğurda akademiye düşen, Filistinlilerin sorunlarını olabildiğince iyi tespit edip, sürdürülebilir çözüm yolları üretmek; yapılan yardımların etkinliği, şeffaflığı ve sürekliliğini takip etmektir.

Kaynakça

Aral, Berdal. *Küresel Güvenlikten Küresel Tahakküme: BM Güvenlik Sistemi ve İslam Dünyası* İstanbul: Küre Yayınları, 2017.

Armaoğlu, Fahir. *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994.

Batur Yamaner, Melike, A. Emre Öktem, Bleda Kurtdarcan ve Mehmet C. Uzun (Yay. Haz.). *"12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri"*, İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları: 42, 2009.

Cankara, Yavuz ve Pınar Özden Cankara. “Batı Şeria Duvar İnşasının Filistin Halkına Ekonomik, Siyasal ve Kültürel Etkileri”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1 (1): 1239-1250, 2012.

Cleveland, William L. *Modern Ortadoğu Tarihi*, (Çev. Mehmet Harmanacı), İstanbul: Agora, 2008.

Çavuş, Tuba. “Dış Politikada Yumuşak Güç Kavramı ve Türkiye’nin Yumuşak Güç Kullanımı”, *KSÜ İİBF Dergisi*, 2 (2): 23-37, 2012.

Ertosun, Erkan. *Filistin Politikamız: Camp David’den Mavi Marmara’ya*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2013.

Kafdağlı Koru, Tuğçe. “Insights of the Mavi Marmara Confrontation: Analyzing the Turkish Crisis Management Process”, *Analyzing Foreign Policy Crises in Turkey: Conceptual, Theoretical and Practical Discussions*, Aksu, Fuat ve Helin Sarı Ertem (der.) (Cambridge: Cambridge Scholars Publishing): 83-112, 2017.

Kalın, İbrahim. “İnce Güç ve Kamu Diplomasisi”, Kalın, İbrahim (der.), *2000’li Yıllar: Türkiye’de Dış Politika* (İstanbul: Meydan): 157-181, 2011.

Karabulut, Tahsin. “Filistin’de Yoksulluğun Boyutları ve Yoksullukla Mücadele”, Özcan, Ceyhun Can (der.), *Filistin Ekonomisi* (Konya: Çizgi Kitabevi): 57-70, 2015.

Karaman, M. Lutfullah. *Uluslararası İlişkiler Çıkmazında Filistin Sorunu*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1991.

Korkut, Şenol. “The Diyanet of Turkey and Its Activities in Eurasia after the Cold War”, *Acta Slavica Japonica*, 28: 117-139, 2010.

Köse, Talha. “Türkiye’nin Kuzey Afrika ve Ortadoğu Bölgesindeki Gücü: Zorlayıcı Olmayan Gücün İmkân ve Sınırları”, *Uluslararası İlişkiler*, 11 (41): 29-61, 2014.

Lapierre, Dominique ve Larry Collins. *Kudüs... Ey Kudüs*, İstanbul: E Yayınları, 2002.

Mitzen, Jennifer. “Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma”, *European Journal of International Relations*, 12 (3): 341-370, 2006.

Öktem, Kerem. “Türkiye’nin Uluslararası İlişkilerinde Gelenek Dışı Siyasi Aktörler”, Oktav, Özden Zeynep ve Helin Sarı Ertem (der.), *2000’li Yıllarda Türk Dış Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Krizler*, İstanbul: Nobel Yayınları, 47-85, 2015.

Öztürkler, Harun. “Filistin Ekonomisinin Genel Özellikleri”, *Ortadoğu Analiz*, 5 (49): 62-69, 2013.

Şahbaz, Ahmet ve Hüseyin Ağır. “Filistin Ekonomisinin Makroekonomik Görünümü”, *Filistin Ekonomisi*, Özcan, Ceyhun Can (der.) (Konya: Çizgi Kitabevi): 25-49, 2015.

İnternet Kaynakları

Abu Jahal, Entsar. “Mısır Katar’ı Gazze’den Çıkarmaya Çalışıyor” *Al Monitor*, 6 Nisan 2018, <https://www.al-monitor.com/pulse/tr/contents/articles/originals/2018/04/egypt-efforts-keep-qatar-outside-palestinian-political-scene.html> Son Erişim Tarihi: 06. 06. 2018.

Al Jazeera. “Walls of Shame: West Bank Separation Wall,” 26 Temmuz 2016, <https://www.aljazeera.com/programmes/general/2007/11/200852518465249175.html> Son Erişim Tarihi: 24. 04. 2018.

Anadolu Ajansı. “TİKA’dan Gazze’ye 1 Milyon Dolarlık Acil Yardım,” 18 Mayıs 2018, <https://www.aa.com.tr/dunya/tikadan-gazzeye-1-milyon-dolarlik-acil-yardim-/1149903> Son Erişim Tarihi: 02. 06. 2018.

BBC Türkçe. “ABD, Filistinlilere verdiği 65 milyon dolarlık yardımı geri çekiyor,” 17 Ocak 2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42714087> Son Erişim Tarihi: 04. 05. 2018.

DEİK Filistin Ülke Bülteni. Ekim 2017, <https://www.deik.org.tr/uploads/filistin-ulke-bulteni-ekim-2017.pdf> Son Erişim Tarihi: 16.05.2018.

Dünya Bankası Raporu. “West Bank and Gaza: Education Sector Analysis” 3, 7 Eylül 2006, <http://documents.worldbank.org/curated/en/561841468141888729/pdf/410430GZ0Educa1or0Analysis01PUBLI C1.pdf> Son Erişim Tarihi: 20. 04. 2018.

Financial Tribune. “Palestine Economy Slowed in 2017 to Three Percent,” 1 Ocak 2018, <https://financialtribune.com/articles/world-economy/79030/palestine-economy-slowed-in-2017-to-three-percent> 17. 05. 2018.

Milliyet. “Sivil Toplum Kuruluşları Platformundan Kudüs Protestosu,” 17 Mayıs 2018, <http://www.milliyet.com.tr/sivil-toplum-kuruluslari-platfor-mundan-ankara-yerelhaber-2808023/> Son Erişim Tarihi: 01. 06. 2018.

NTV Haber. “Ankara’da ‘Kudüs’e Özgürlük, İnsanlığa Barış’ Mitingi,” 17 Aralık 2018, <https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/ankarada-kuduse-ozgurluk-insanliga-baris-mitingi,qmXcnSUIIN0m4wwjiuSswTA> Son Erişim Tarihi: 01.06. 2018.

OCHA (BM İnsani İşler Koordinasyon Ofisi)’nin Filistin İnsani İhtiyaçlar Raporu (2017), https://www.ochaopt.org/sites/default/files/hno_20_12_2017_final.pdf Son Erişim Tarihi: 26. 04. 2018.

OCHA. “Right of Education for 1 Million Palestinian Children at Risk”, 2017, <https://www.ochaopt.org/content/right-education-1-million-palestinian-children-risk> Son Erişim Tarihi: 22. 04. 2018.

Örer, Ayça. “Filistin’e Bir Umud,” *Gerçek Hayat – Aktüel*, 4 Haziran 2018, <http://www.gercek hayat.com.tr/aktuel/turkiyenin-yardim-eli-filistine-bir-umut/> (Son Erişim Tarihi: 05. 06. 2018).

PCBS (Filistin Merkezi İstatistik Bürosu). “Household Expenditure and Consumption Survey,” 2018, <http://www.pcbs.gov.ps/Downloads/book2368.pdf> Son Erişim Tarihi: 7. 12. 2018.

PCBS. “Total Value of Registered Palestinian Imports, Exports in Goods and Services, Net Balance and Trade Transaction,” 2018, http://www.pcbs.gov.ps/Portals/_Rainbow/ Documents/ Annual%20Statistics%20Goods_E%202017.htm Son Erişim Tarihi: 7. 12. 2018.

PCBS. “Youth, Peace and Security,” 2017, http://www.pcbs.gov.ps/portals/_pcbs/ PressRelease/Press_En_10-8-2017-youth-en.pdf 28.03. 2018.

Saddiki, Said. “Israel and the Fencing Policy: A Barrier on Every Seam Line,” Research Paper for Arab Centre for Research & Policy Studies, 2015, https://www.researchgate.net/publication/279297638_Israel_and_the_Fencing_Policy_A_Barrier_on_Every_Seam_Line Son Erişim Tarihi: 28 Mart 2018.

Tartir, Alaa, “International Aid to Palestine: Time to Change Course,” *Middle East Eye*, 29 Aralık 2017, <http://www.middleeasteye.net/columns/international-aid-palestine-time-change-course-1205482743> Son Erişim Tarihi: 03. 05. 2018.

T. C. Dışişleri Bakanlığı. “Türkiye'nin Kalkınma İşbirliği: Genel Özellikleri ve En Az Gelişmiş Ülkelere Yönelik Yaklaşımı,” 2018, <http://www.mfa.gov.tr/turkiyenin-kalkinma-isbirligi.tr.mfa> Son Erişim Tarihi: 19. 05. 2018.

T.C. Ekonomi Bakanlığı. “Filistin: Türkiye ile Ticaret,” 2018, https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disiliskiler/ulkeler/ulke-detay/Filistin/html-viewer_ulkeler... Son Erişim Tarihi: 26. 04. 2018.

T.C. Ekonomi Bakanlığı. “Filistin’de 2017 Yılı Yaşam Düzeyleri Verileri,” 2018, <https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/blog/news...> Son Erişim Tarihi: 30. 04. 2018.

TİKA. “Faaliyet Raporu 2017,” 2018, <https://www.tika.gov.tr/upload/2018/2017%20Faaliyet%20Raporu/T%C4%B0KA%20Faaliyet%20Raporu%202017.pdf> Son Erişim Tarihi: 26 Mayıs 2018.

TİKA. “Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2017,” 2018, <https://www.tika.gov.tr/upload/2018/2017%20Kalk%C4%B1nma%20Yard%C4%B1mlar%C4%B1%20Raporu/Kalkinma2017Web.pdf> Son Erişim Tarihi: 07. 12. 2018.

TİKA. “Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2016,” 2017, <http://www.tika.gov.tr/upload/2017/YAYINLAR/Faaliyet%20Raporlar%C4%B1/2016/T%C3%BCrkiye%20Kalk%C4%B1nma%20Yard%C4%B1mlar%C4%B1%20Raporu%202016.pdf> Son Erişim Tarihi: 18. 05. 2018.

TimeTürk. “Hamas’ın Gazze Sorumlusu Sinvar,” 28 Ağustos 2017, <https://www.timeturk.com/hamas-in-gazze-sorumlusu-sinvar/haber-711646> Son Erişim Tarihi: 20. 05. 2018.

UNESCO. “Developing Education in Palestine: A Continuing Challenge,” 2018, http://www.unesco.org/education/news_en/131101_palestine.shtml Son Erişim Tarihi: 22. 04. 2018.

UNICEF. “The State of Palestine: Children; Early Years,” 2018, <https://www.unicef.org/oPt/children.html> Son Erişim Tarihi: 05. 06. 2018.

WHO. Monthly Report – Health Access for Referral Patients from the Gaza Strip, Aralık 2017, http://www.emro.who.int/images/stories/palestine/documents/WHO_monthly_Gaza_access_report_Dec_2017-final.pdf?ua=1 Son Erişim Tarihi: 05. 06. 2018.

Çalışma Kapsamında Gerçekleştirilen Online Mülakatlar

İHH Yönetim Kurulu üyesi Ahmet Emin Dağ ile online mülakat, 6 Mayıs 2018.

Kudüs Yunus Emre Türk Kültür Merkezi Müdürü İbrahim Furkan Özdemir ile online mülakat, 28 Mayıs 2018.

TİKA Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı'ndan Gökhan Umut'un, bu çalışma için yapılan online mülakata cevaben yolladığı bilgi notu; 22 Mayıs 2018.

Türkiye'deki Filistinli öğrencilerden Waleed S. ve Khaled S. ile online mülakat, 14 Mayıs 2018.

Türk Kızılayı Genel Müdür Yardımcısı Alper Küçük ile online mülakat, 10 Mayıs 2018.

YTB Uluslararası Öğrenciler Daire Başkanlığı'ndan Meryem Uzar ile online mülakat, 10 Mayıs 2018.